КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ

ГАРБАР ГАЛИНА АНАТОЛІЇВНА

УДК 379.85(477): 338.48 (477)

СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК СОЦІОКУЛЬТУРНОГО ІНСТИТУТУ ГОСТИННОСТІ В УКРАЇНСЬКОМУ ТУРИЗМІ: ОСТАННЯ ТРЕТИНА XIX ст. –1990 р. (НА МАТЕРІАЛІ МИКОЛАЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

17.00.01 – теорія та історія культури

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора історичних наук

КИЇВ-2007

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі теорії та історії культури Київського національного університету культури і мистецтв, Міністерство культури і туризму України, м.Київ

Науковий консультант: доктор педагогічних наук, професор
Поплавський Михайло Михайлович,
Ректор Київського національного університету культури і мистецтв.

Офіційні опоненти: доктор історичних наук
Любовець Олена Миколаївна,
старший науковий співробітник
відділу етнонаціональних досліджень
Інституту політичних і етнонаціональних
досліджень ім.І.Ф.Кураса НАН України;

доктор історичних наук, професор
Шитюк Микола Миколайович
директор Миколаївського науково-навчального
інституту Одеського національного університету
ім.І.І.Мечнікова;

доктор історичних наук, професор
Орленко Василь Іванович,
професор кафедри правознавства
Київського національного торгівельно-економічного
університету.

Провідна установа: Державна Академія керівних кадрів культури та мистецтв
Міністерства культури і туризму України

Захист відбудеться 8 червня 2007 р. о 14^{00} годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.807.02 в Київському національному університеті культури і мистецтв за адресою: 01133, м. Київ, вул. Щорса, 36, ауд. 209.

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Київського національного університету культури і мистецтв за адресою: 01133, м.Київ,вул.Щорса,36

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Інститут гостинності має давні традиції у світовій культурі. В Європі формування цього інституту розпочалося з часів Давньої Греції, де він постає у вигляді так званої проксенії, або інституту договорів про взаємну гостинність. Подорожуючим надавалися основні послуги: у притулку і харчуванні, що дедалі частіше доповнювалися транспортними послугами, а згодом – розваг та відпочинку. Складалася сфера публічної гостинності, що разом із уявленнями про культурні норми у цій сфері перетворювалася вже на соціокультурний інститут. У кожну добу в певних суспільствах ця сфера набувала конкретно-історичних форм. Разом із тим формується інваріантне ядро інституту гостинності, що, починаючи з кінця XIX – на початку XX ст. тісно поєднується з туризмом.

Справедливо це і по відношенню до України, в якій туризм є одним з пріоритетних напрямів розвитку економіки і культури, що, зокрема, закріплено на державному рівні – „Державною програмою розвитку туризму в Україні на 2002-2010 роки.", і на реалізацію положень якої спрямовує свою діяльність Державна служба туризму і курортів Міністерства культури і туризму України. Особливої актуальності проблеми гостинності в українському туризмі набувають у світлі Указу Президента України №136/2007 від 21.02.2007 року „Про заходи щодо туризму і курортів в Україні", згідно з яким зокрема наступний 2008 рік оголошено „Роком туризму і курортів в Україні". За таких обставин проблема гостинності і туризму набуває особливої актуальності, що передбачає серед інших аспектів і звернення до історії їх формування й розвитку в Україні.

Вивчення особливостей становлення і розвитку соціокультурного інституту гостинності у вітчизняній історії можна вважати таким, що перебуває на початковій стадії. Почасти це може бути пояснено невизначеністю повною мірою самого поняття гостинності як соціокультурного інституту, адже його актуалізація припадає лише на останні роки у зв'язку з масовим поширенням туризму як відносно нової (або принципово модифікованої) історичної практики. Туризм як явище вже доби індустрійно розвинених суспільств є продовженням тих практик подорожування, що здійснювали представники інших територій: міст, містечок, регіонів, країн, а нерідко – і культур, відмінних від тієї, до якої належали люди, що репрезентували приймаючу сторону. Тому в контексті туризму відбувається „зустріч культур", показником готовності до якої може бути саме гостинність.

Таким чином, дослідження історії становлення й розвитку соціокультурного інституту гостинності, особливо в контексті українського туризму, має незаперечні ознаки актуальності, що й обумовило вибір теми дисертаційної роботи.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана в руслі державної програми "Концептуальні напрямки щодо розвитку культури" – Постанова Кабінету Міністрів від 26.06.1997р. – та відповідно до тематичного плану наукових досліджень Київського національного університету культури і мистецтв. Матеріали дисертаційного дослідження є складовою частиною курсів "Теорія і історія культури", "Історія української культури".

Мета дослідження полягає у визначення основних етапів процесу становлення і розвитку соціокультурного інституту гостинності в контексті українського туризму останньої третини XIX ст. – 1990 р. в Миколаївської області на основі виявлення загального і особливого у цьому процесі.

Досягнення поставленої мети зумовило постановку і вирішення таких **наукових завдань:**

– проаналізувати історіографію проблеми та визначити стан її наукової розробки;

– сформулювати визначення поняття гостинності як соціокультурного інституту, визначити складові сфери гостинності і у відповідності з її структурою сформулювати критерії, за якими буде проаналізовано джерела;

– дослідити процес становлення сфери гостинності на Миколаївщині у дорадянській період, визначити його особливості;

– з'ясувати особливості відродження сфери гостинності Миколаївщини та простежити її розвиток у міжвоєнний період з урахуванням зміни адміністративного статусу території;

– з'ясувати специфіку розвитку туризму у перші повоєнні роки на території Миколаївської області;

– дослідити еволюцію вітчизняної культури гостинності на основі аналізу архівних матеріалів про розвиток виїзного (зарубіжного) туризму в Миколаївській області протягом 50-80-х років;

– з'ясувати характер внутрішнього туризму в області за період 60-80-х років з точки зору його видів та форм і визначити його вплив на розвиток туристської інфраструктури області: визначити еволюцію туристсько-екскурсійної системи Миколаївської області; дослідити розвиток мережі закладів тимчасового розміщення і харчування туристів в області як складових сфери гостинності; виявити закономірності розвитку санаторно-курортної справи в області та залучення закладів відпочинку і рекреації до туристської справи; простежити процес інтеграції закладів культури до туристської сфери гостинності;

– на основі отриманих результатів запропонувати періодизацію процесу становлення і розвитку соціокультурного інституту гостинності на території Миколаївщини.

Об'єктом дослідження є становлення і розвиток соціокультурного інституту гостинності.

Предметом дослідження є становлення і розвиток соціокультурного інституту гостинності в контексті українського туризму на території Миколаївщини останньої третини XIX ст. – 1990 р.

Хронологічні межі дослідження визначаються періодом становлення та розвитку гостинності як соціокультурного інституту, початок якого на Миколаївщині припадає на шістдесяті роки XIX століття (після відкриття Миколаївського порту і м. Миколаєва 1862 року), а 1990 р. – це останній повний рік перебування України у складі Радянського Союзу та існування українського туризму як складової туризму радянського.

Географічні межі дослідження окреслюються сучасною територією Миколаївської області з урахуванням історичних конфігурацій території внаслідок

адміністративних реформувань, що здійснювались протягом досліджуваного періоду.

Методи дослідження. Дисертант спирався на принципи об'єктивності і системності, загальнонаукові методи аналізу і синтезу, класифікації. При розв'язанні конкретних дослідницьких завдань застосовано сукупність суто історичних методів: історико-генетичного, історико-порівняльного та проблемно-хронологічного.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що вперше у вітчизняній історії культури здійснено комплексний аналіз становлення та розвитку соціокультурного інституту гостинності останньої третини XIX ст. – 1990 р. Новизна зумовлена й тим, що цей процес розглянуто і проаналізовано в контексті становлення й розвитку туризму як історичної практики. Дослідження здійснено на архівних матеріалах Державного архіву Миколаївської області, дореволюційної періодики м. Миколаєва та рідкісних видань, що відображують становлення сфери гостинності та її подальший розвиток в контексті туризму на території області.

Визначено поняття гостинності як соціокультурного інституту, виокремлено його основні елементи, досліджено генезис кожного з цих елементів на Миколаївщині, їх подальшу еволюцію, у тому числі як коеволюцію з розвитком туризму на території області. Також уточнено визначення таких понять, як сфера гостинності і культура гостинності.

Новим в дисертації є висвітлення проблем утворення системи організації і управління туризмом в Миколаївській області та її еволюції.

Запропоновано періодизацію процесу становлення і розвитку соціокультурного інституту гостинності на території Миколаївщини і визначено особливості кожного з них.

Введено в науковий обіг значну кількість передусім архівних та інших джерел, що дозволило по-новому поглянути на проблеми становлення та розвитку сфери гостинності в контексті українського туризму. Це також дозволило виявити нові факти, події, явища, що дає можливість по-новому осмислити окремі сторінки історії української культури.

Практичне значення дисертації полягає у можливості використання її матеріалів, положень та результатів при викладанні загальних і спеціальних курсів та укладанні їх програм, зокрема „Теорія і історія культури", „Історія української культури", „Історія туризму в Україні", „Історія міжнародного туризму", „Історія гостинності в Україні", „Історія готельно-ресторанної справи в Україні". Результати дисертації можуть бути використані для подальших наукових досліджень з проблем історії української культури, історії туризму в Україні, історії гостинності в Україні.

Дослідження може бути корисним у практичній діяльності готельних комплексів, туристичних організацій і державних установ, що відповідають за управління культурою і туризмом.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації оприлюднені у вигляді доповідей і повідомлень на наукових конференціях: другій міжнародній науково-практичній конференції „Стосунки Сходу та Заходу

України: суб'єкти, інтереси, цінності" (Луганськ, 2007); третій міжнародній науковій конференції „Знаки питання в історії України: регіональний вимір української історії" (Ніжин, 2007); сьомій міжнародній науковій конференції, присвяченій 70-річчю історичного факультету Донецького національного університету (Донецьк, 2007); всеукраїнській науково-практичній конференції „Українська культура: питання історії, теорії, методики" (Херсон,2007); всеукраїнській науково-теоретичній конференції „Трансформаційні процеси в сучасній українській культурі" (Київський Національний університет культури і мистецтв, Київ, 2007).

Концептуальні ідеї, матеріали і результати дисертаційного дослідження знайшли практичне втілення у навчальному курсі „Історія готельно-ресторанної справи", що викладається автором дисертації студентам факультету готельно-ресторанного бізнесу Миколаївської філії Київського національного університету культури і мистецтв.

Публікації. Основні положення та висновки дисертаційного дослідження відображено в одноосібній монографії і 23 одноосібних публікаціях автора, в тому числі 22 у фахових виданнях.

Структура дисертації. Робота складається із вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел і літератури. Обсяг основного тексту дисертації 355 стор., перелік джерел і літератури (304 найменування) 20 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У першому розділі – **„Теоретико-методологічні підвалини, історіографія і джерельна база дослідження"** - визначено понятійний апарат і методологію, проаналізовано наукові публікації з історії предмету дослідження, охарактеризовано джерельну базу.

Теоретико-методологічні підвалини дослідження. На початку дослідження дисертант уточнює понятійний апарат. Зазначається, що гостинність як соціокультурний інститут (від лат.institutum – установлений, установа) принципово відрізняється від гостинності як явища низкою ознак, притаманних будь якому соціальному інституту, головною з яких є конституювання закладів і установ, що здійснюють спеціалізовану групову (на відміну від приватної) діяльність на професійній основі (на відміну від аматорської). Сукупність цих установ та закладів виступає як засіб виробництва і реалізації специфічних послуг, до основних з яких відносяться послуги з надання тимчасового притулку і послуги харчування.

Таким чином, в дисертації під поняттям гостинності як соціокультурного інституту розуміється сукупність конституйованих установ та закладів, що здійснюють на професійній основі діяльність з надання послуг людям, які тимчасово залишили місце свого постійного проживання з будь яких причин, за виключенням завойовницьких, у поєднанні з нормами та санкціями, котрі визначають стандарти цієї діяльності, а також правилами поведінки, сформованими в процесі її здійснення, у відповідності з поширеними в суспільстві культурними цінностями. Виходячи з даного визначення дисертантом запропонована структура соціокультурного інституту гостинності: сфера гостинності (сукупність установ

і закладів, що здійснюють діяльність з надання послуг гостинності); культура обслуговування в сфері гостинності (норми, правила та санкції щодо їх порушення, які регулюють діяльність в сфері гостинності, забезпечуючи визначений стандарт надання послуг і організаційно-управлінську дисципліну, впорядковують взаємовідносини з приводу надання-отримання послуг гостинності і визначають рольову поведінку); культура гостинності (характеристика конкретно-історичного стану гостинності в просторово-часовому вимірі з точки зору відбитку у ньому загальнокультурних цінностей). Дисертант вважає, що досягнути мети дослідження можна шляхом розкриття становлення й розвитку кожної з визначених складових гостинності як соціокультурного інституту.

Дисертант також зазначає, що поняття гостинності не тотожне поняттю туризму, адже останній є лише однією з історичних практик, в контексті яких існує гостинність, до того ж туризм формується, починаючи з другої половини XIX ст., на відміну від гостинності, що має багато тисячолітню історію існування. Дисертант вважає, що гостинність як різновид соціальної діяльності в контексті туризму складається навколо відносин, що виникають у процесі надання – отримання послуг подорожуючим, при чому подорожуючий завжди виступає як споживач цих послуг, а стороною, що надає ці послуги, є суб'єкт або суб'єкти, які перебувають у середовищі свого постійного існування.

Щодо понять „туризм", „турист", „внутрішній туризм", „міжнародний туризм", „виїзний туризм, „в'їзний туризм, „екскурсійна діяльність", „туристичні послуги", „туристичний продукт", то в дисертації вони вживаються згідно нормативних визначень ст.1 Закону України „Про туризм" і ст.4 Закону України „Про внесення змін до Закону України „Про туризм". Поняття „український туризм" в контексті дисертації використовується як збірне, тобто як сукупність всіх видів туризму, що здійснювалися в Україні.

Історіографія. Вивчення розвитку гостинності і туризму в Україні вітчизняною історичною наукою має не дуже тривалу власну історію.

Власне історії гостинності в Україні можна вважати присвяченими лише кілька статей В.А.Русавської, в яких здійснено перші спроби визначити деякі історичні форми гостинності як явища в контексті побутової культури українців*. Таким чином, ці статті можна розглядати як спробу поставити проблему історичного дослідження гостинності.

Історіографія українського туризму розпочинається за радянських часів, коли він розглядався як складова радянського туризму. Серед праць радянського періоду помітна роль у вивченні туризму належить книгам відомого російського дослідника В.О. Квартальнова, в тому числі й історичного спрямування**.

---

* Русавська В.А. Історичні форми гостинності.// Питання культурології: Зб.наук.ст. Вип.20 – КНУКіМ. – К.,2004. – с.131-136; Русавська В.А. Культурно-історичний контекст формування церковно-монастирської гостинності.// Культура і мистецтво в сучасному світі.Зб. наук.ст. Вип..6. – КНУКіМ. – К.,2005. – с.161-167.

** Квартальнов В.А., Федорченко В.К. Орбиты «Спутника»: из истории молодежного туризма. – К.:Молодь,1987. – 152с.; Квартальнов В.А., Федорченко В.К. Туризм социальный: история и современность. – К.:Вища школа,1989. – 342с.

Спроба відтворити цілісне уявлення про розвиток туризму в СРСР з 1917 до 1983 року була здійснена Дворниченко В.В.[***]

Проте справжня актуалізація інтересу до історії туризму в Україні припадає на роки незалежності нашої держави. З 1991 р. по теперішній час українські вчені видали ряд праць, присвячених цій проблематиці. У 1995 році видано збірник наукових праць "Розвиток туризму в Україні: Проблеми і перспективи"[****]. Серед робіт цієї збірки – нарис, присвячений становленню екскурсійної справи в 1918 р. (С.В. Грибанова), екскурсійній діяльності наукових установ у 20-х рр. (О.М. Костюкова), взаємодії туризму і краєзнавства у 60–80-х рр. XX ст. (С.І. Попович) та ін.

Інститутом туризму Федерації профспілок України видано у 1997 році збірник наукових праць, присвячених історії вітчизняного туризму[*****]. Серед низки публікацій цього видання слід назвати статті: С.І. Поповича "Соціально-економічні передумови розвитку туризму в Україні та розширення його інфраструктури в 60-х – першій половині 80-х рр. (на прикладі системи профспілкового туризму)"; Я.В. Луцького „Історія туризму в Галичині до 1939 р."; С.В.Гаврилюка „Краєзнавча й екскурсійна діяльність церковних братств Волині наприкінці XIX ст." .

В збірнику „Нариси української популярної культури", який виходить друком у 1998 р., розміщена стаття М.Стріхи „Туризм"[******], що можна розглядати як спробу стислого хронологічного викладу історії українського туризму з визначенням деяких специфічних рис окремих його складових. Зокрема, дисертант поділяє характеристику М.Стріхою радянського туризму як заідеологізованого . Разом із тим, дисертант не може погодитися з наступним твердженням М.Стріхи про те, що „оформлення самодіяльного туризму в колишньому СРСР як самостійного суспільного явища пов'язане з роками „хрущовської відлиги"[*******], адже матеріали, з якими працював дисертант при написанні власної роботи, свідчать про те, що цей процес відбувся набагато раніше – ще у середині 30–х років, адже таке завдання – розвиток самодіяльного туризму – було поставлено як одне з пріоритетних напрямів діяльності Всесоюзного товариства пролетарського туризму та екскурсій – ТПТЕ.

У 2002 р. в збірнику „Філософія і культурологія туризму" з'являється стаття, присвячена розвитку вітчизняного туризму. Її автор О.М.Любовець, досліджуючи історію становлення і розвитку туризму на українських землях, виділяє два етапи: перший, підготовчий – „перед туризм"– від найдавніших часів до середини XIX ст.". На цьому етапі „закладалися тільки підвалини майбутнього туризму у вигляді подорожей і мандрівок, які не мали масового характеру і суто туристських цілей". Другий припадає на період з середини XIX ст. до сьогодення –

[***] Дворниченко В.В.Развитие туризма в СССР в 1917-1983 гг. – М.:Турист,1985. – 86с.

[****] Розвиток туризму в Україні: проблеми і перспективи. Зб. наук. ст. – ІВЦ,1995. – 244с.

[*****] З історії вітчизняного туризму. Зб.наук.ст. – К.:ФПУ,Інститут туризму, 1997. – 280с.

[******] Стріха М.Туризм.//Нариси української популярної культури. – К.: 1998. – с.687-699.

[*******] Стріха М.Туризм.//Нариси української популярної культури. – К.: 1998. – с.691.

власне туристський. Він характеризується оформленням і розвитком туризму як специфічного виду суспільно-економічної і соціально-культурної діяльності*.

Найбільш повним можна вважати виклад історії туризму в Україні в книзі Федорченка В.К., Дьорової Т.А. „Історія туризму в Україні". Згідно з точкою зору авторів на становлення і розвиток туризму в Україні, він пройшов такі етапи: мандрівництво як прообраз туризму (IX-XIX ст.); початок організованого туризму (кінець XIX – початок XX ст..); розвиток туризму в Україні у міжвоєнний період (1918-1939); розвиток туризму в повоєнний період (1950-1960); період 1970-1980 рр. – так званого зоряного часу радянського туризму; сучасний період (90-ті)**.

Окремо слід відзначити, що на пострадянські часи припадає захист ряду дисертацій, в яких виокремлюється власне туристський аспект історичних досліджень: 1994 року Попович С.І. захистив дисертацію на тему "Розвиток туристського краєзнавства в Україні 60 – п.п.80-х рр. XX ст. «***; Зінченко В.А. „Молодіжний туризм в Українській РСР у 70-80-х рр.XX ст. (На основі діяльності „Супутника")"****. В дисертаційній роботі ґрунтовно розглянуто питання розвитку молодіжного туризму на основі архівних документів, що відображають діяльність Бюро міжнародного молодіжного туризму „Супутник" ЦК ЛКСМ України.

У дисертації Сапєлкіної З.П. „Паломництво як соціокультурне явище: становлення і розвиток в Україні (середина XIX –початок XXI ст.)"***** предметом дослідження є паломництво в Україні, що має лише дотичне відношення до туризму та інституту гостинності, проте щодо останнього, то цей зв'язок є більш вираженим, адже гостинність в контексті прочанства має давні витоки, в тому числі такий зв'язок є давнім і для України. Зокрема, автор дисертації відмічає наявність власної сфери обслуговування: странноприйомні будинки, пункти харчування і навіть супроводжуючі, які надавали відповідні послуги подорожуючим паломникам.

Друга дисертація – „Розвиток культурно-історичного туризму на Миколаївщині II-пол.XX – початку XXI ст."****** Бондарчук-Чугіній І.Ю. – висвітлює деякі сторінки розвитку культурно-історичного туризму на Миколаївщині протягом другої половини XX століття і виділяє два етапи в його розвитку: радянський період, для якого характерним є культурно-історичний туризм в

---

* Любовець О.М.Актуальні проблеми історії розвитку туризму на українських землях.// Філософія і культурологія туризму. – К.:2001. – с.92.

** Федорченко В.К., Дьорова Т.А. Історія туризму в Україні. – К.:Вища школа, 2002. -193с.

*** Попович С.І. Розвиток туристського краєзнавства в Україні 60-х – п.п.80-х рр.XX ст. – Автореферат дис....канд. іст.наук. – К.,1994. – 19с.

**** Зінченко В.А. Молодіжний туризм в Українській РСР у 70-80-х рр.. XXст.(На основі діяльності „Супутника"). - Автореферат дис....канд. іст.наук. – К., 2003. – 20с.

***** Сапєлкіна З.П.Паломництво як соціокультурне явище: становлення і розвиток в Україні (середина XIX – початок XXI ст.). – Автореферат... канд.іст.наук. – К.,2006. – 20с.

****** Бондарчук-Чутіна І.Ю. Розвиток культурно-історичного туризму на Миколаївщині (друга половина XX – початок XXI ст.). – Автореферат... канд.іст.наук. – К.,2007. – 19с.

умовах закритості області і пострадянський, що характеризується відкриттям культурно-історичних атракцій області і міста для іноземних туристів.

Крім цієї дисертації, питання розвитку туризму на Миколаївщині набули епізодичного висвітлення лише на сторінках книги Федорченка В.К., Дьорової Т.А. там, де аналізувався розвиток внутрішнього молодіжного туризму в межах туристської експедиції радянської молоді „Моя Батьківщина – СРСР" як складової Всесоюзного походу комсомольців і молоді по місцях революційної, бойової й трудової слави радянського народу. Відзначалася область і в контексті розвитку такої форми внутрішнього туризму, як маршрути вихідного дня. При дослідженні розвитку українського туризму за пострадянських часів Миколаївська область згадується в контексті розвитку туристсько-рекреаційних зон України, а також розвитку оздоровчо-спортивного туризму і екскурсійної діяльності*.

Роботою, яку можна вважати дотичною до проблематики дисертації, є стаття С.В.Романенко „Розвиток дитячого позашкільного туризму і краєзнавства на Миколаївщині»**, в якій здійснено спробу історичного нарису діяльності дитячої туристсько-екскурсійної станції (пізніше – обласної станції юних туристів і на даний момент – Миколаївського обласного центру туризму, краєзнавства і екскурсій учнівської молоді).

Діяльності Миколаївського обласного центру туризму краєзнавства та екскурсій учнівської молоді присвячена стаття Гаврилової І.В. „Розвиток шкільного краєзнавства Миколаївщини в 1930-1961 роках"***. Що, правда, слід зауважити, що в статті, незважаючи на визначені роки, мова йде переважно про шкільне краєзнавство післявоєнного періоду.

Стосовно дослідження розвитку готельної справи в Україні, яка є невід'ємною складовою сфери гостинності, слід відзначити цикл статей В.К.Федорченка „Гостиничный и ресторанный бизнес: история и перспективы", надрукований в кількох номерах журналу „Гостиничный и ресторанный бизнес"****.

Крім названих статей, слід вказати на статтю Л.Мамєєвої „Крим", в якій автор розкриває сторінки історії розвитку закладів розміщення в м.Ялта, Алушта, Алупка, Євпаторія*****.

У книзі В.Федорченка і Т.Дьорової „Історія туризму в Україні" міститься також кілька підрозділів, присвячених становленню і розвитку готельної справи

---

* Федорченко В.К.,Дьорова Т.А. Історія туризму в Україні. – сс.98,107,124,126.

** Романенко С.В. Розвиток дитячого позашкільного туризму і краєзнавства на Миколаївщині.// Історія Миколаївщини 1937-1997.Доповіді й повідомлення наукової конференції, присвяченої 60-річчю з дня утворення Миколаївської області. – Миколаїв,1997.-с.52-54.

*** Гаврилова І.В. Розвиток шкільного краєзнавства Миколаївщини в 1930-1961 роках. // Матеріали II-ї Миколаївської обласної краєзнавчої конференції „Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження". Том II.Історія і культура.- Миколаїв, 1997 –с.172-174.

**** Федорченко В.К. „Гостиничный и ресторанный бизнес: история и перспективы" // Гостиничный и ресторанный бизнес"- 2000-№1-с.16-19; №2-с.29-34; №3.-с.16-21; 2001 -№2 – с.29-34.

***** Мамеева Л. Крым. // Гостиничный и ресторанный бизнес"- 2000-№1-с.84-87.

в Україні. У цій книзі зародження готельної справи на українських землях відноситься до часів Давньої Русі і датується IX-XI ст., а в Криму пов'язується з його рекреаційним освоєнням, що припадає на XIX ст. Власне, про готельну справу мова йде насамперед в контексті розвитку сфери гостинності м.Києва, починаючи теж з XIX ст. Цей підрозділ можна вважати написаним доволі ґрунтовно, тим паче, що автори класифікують київські готелі, а побіжно зупиняються і на характеристиці ще однієї складової сфери гостинності – закладах харчування: ресторанах, кафе, кав'ярнях, які надавали відповідні послуги гостям української столиці. Подальший розвиток готельної справи – вже за радянських часів – відстежується авторами також переважно на матеріалі Києва, а крім цього, ще за ознакою відомчої підпорядкованості. Так, характеризується база розміщення „Інтуриста", БММТ „Супутник"*.

Проте, незважаючи на окремі ґрунтовні висновки і спостереження, дослідження розвитку сфери гостинності і туризму не можна вважати вичерпним як в географічних межах України в цілому, так і Миколаївській області зокрема, оскільки жодне з цих історичних досліджень не має безпосереднього відношення до вивчення розвитку сфери гостинності на Миколаївщині.

Джерельну базу дослідження становлять документи і матеріали 100 архівних справ 22 фондів Державного архіву Миколаївської області:

Миколаївської міської управи Херсонського повіту Херсонської губернії (ф.-216); Канцелярії Миколаївського військового губернатора (ф.-230); Миколаївської міської комісії Херсонського повіту Херсонської губернії, 1840-1916 рр. (ф.-231); Миколаївського окружного відділу охорони здоров'я окружного виконавчого комітету Ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів 1922-1930 рр. (ф.р.-75), Миколаївського губернського відділу охорони здоров'я губернського виконавчого комітету Ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів (ф.р.-76); Миколаївського губернського виконавчого комітету Ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів (ф.р. 152); Миколаївського повітового виконавчого комітету Ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів (ф.р.156); Миколаївського окружного виконавчого комітету Ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів (ф.р.161); Миколаївського районного комітету Всеросійської професійної спілки робітників металістів (ф.р. 775); Миколаївської окружної ради професійної спілки (ф.р.778); Миколаївської губернської ради професійних спілок 1919-1923 рр. (ф.р.779); Миколаївської міської ради професійних спілок 1930-1937 рр. (ф.р.823); Миколаївського губернського відділу управління губернського виконавчого комітету Ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів (ф.р.916); Новобузької районної ради професійних спілок Миколаївського округу 1929-1936 рр. (ф.р. 978); Миколаївської обласної ради народних депутатів (ф.р.992); Миколаївського обласного управління статистики Державного комітету України по статистиці (ф.р.2133); Миколаївської обласної ради сільського господарства Міністерства сільського господарства УРСР 1936-1941рр. і 1944-1985рр. (ф.р.2764); Миколаївської

---

* Федорченко В.К.,Дьорова Т.А. Історія туризму в Україні. – сс.21,25,39-45,88-89.

обласної ради професійних спілок (ф.р.2812); Миколаївського обласного комітету народного контролю 1963-1991 рр.(ф.р.2873); Миколаївського обласного підприємства „Миколаївтурист" (ф.р.5550); Миколаївського обласного комітету ЛКСМ України (ф.п.-3); Миколаївського обласного комітету Комуністичної партії України (ф.п -7).

Важливим джерелом дослідження був „Адрес-календарь и справочная книга города Николаева" з 1869 р. по 1915 р., який щорічно виходив у Миколаєві, а також періодичні видання: "Южанин" і „Николаевская газета".

Отже, проаналізувавши наукову літературу дисертант дійшов висновку, що історики висвітлювали переважно окремі питання проблеми, яка складає лише один аспект предмету дослідження, а саме: туризму. Щодо вивчення особливостей становлення та розвитку соціокультурного інституту гостинності у вітчизняній історії, то його можна вважати таким, що тільки розпочинається.

У другому розділі – **„Становлення сфери гостинності Миколаєва у дорадянський період"** – розглянуто процес формування матеріальної складової гостинності як сукупності закладів, що надають послуги прибулим з притулку та харчування.

Підрозділ перший – ***„Готелі дореволюційного Миколаєва"*** – присвячено дослідженню формування мережі готелів, постоялих дворів та заїжджих домів, як закладів, що надавали послуги з тимчасового розміщення. Дисертант відзначає особливості міста, що вплинули на початок цього процесу. Ця особливість полягала в закритості Миколаївського порту і, відповідно, міста Миколаєва до 1 липня 1862 року, коли, завдяки зусиллям адмірала Б.О. Глазенапа, який на той час обіймав посаду Миколаївського військового губернатора, їх було відкрито для відвідування іноземцями.

Формування готельної мережі міста розпочалося з відкриття готелів „Золотий якір" і „Петербурзький". Першу згадку про що зустрічаємо в довідниковому виданні „Календарь и адресная книга Николаева на 1869 год" (мова оригіналу російська): „З готелів, яких у місті вельми небагато, можна назвати тільки два: „Петербурзький готель", що утримується Сібером, розташований на Купеческій вулиці, №57. Він має 23 нумери ціною від 75 коп. до 3 руб на добу. При готелі є ресторан. Готель „Золотий Якір", який утримує К.Монте, на розі Адміральської і Рождественської вулиць під №1. Ціни за приміщення від 50 коп. до 2 р. на добу. При готелі є кафе-ресторан"*. Варто звернути увагу, що обидва готелі, крім послуг з розміщення, надають і послуги з харчування, оскільки мають відповідні заклади: ресторан і кафе-ресторан. Крім готелів, у цьому ж виданні згадано ще про один засіб тимчасового розміщення, який, судячи з назви, надає притулок прибулим до міста: заїжджий будинок Житкова, що був розташований по вул.Соборній, №37**. Про ціни та послуги у цій установі не повідомлялося.

Звичайно, закритість міста не сприяла благоустрою та розвитку його інфраструктури, зокрема і сфери гостинності. Навіть після відкриття Миколаєва для відвідувань іноземцями, що прискорило процес розвитку закладів цієї сфери, її якісні характеристики протягом тривалого часу бажали бути кращими.

---

* Путеводитель и адрес календарь г. Николаева. – Николаев,1869. – с.65.

** Там само, с.69.

Про це свідчить Наказ №1985 від 17 липня 1871 р. Миколаївського військового Губернатора Віце-Адмірала М.О.Аркаса, якого було призначено на цю посаду 26 квітня 1871 року замість Б.Глазенапа. Вступивши на посаду, він, очевидно, вирішив навести лад у міському господарстві, наслідком чого і став документ, в якому йшлося про таке (мова і орфографія оригіналу):

„До сведения моего, между прочим, дошло, что существующие в нашем городе: гостинницы, рестораци, трактирные заведения, харчевни, постоялые дворы и другого рода подобных им заведения, содержатся в таком дурном состоянии, что не только не приставляют никаких удобств посетителям и останавливающимся в некоторых из них проезжающим, но напротив того, служат вредом для народного здравия, не говоря уж о том, что дворы сих заведений загромождены кучами навоза и других нечистот..."*.

Про результати викликаної наказом перевірки дає уявлення „Ведомость гостинниц, трактиров, харчевен, постоялых дворов и других заведений, находящихся в Одесской части г.Николаева", що датується приблизно початком 1872 р. Згідно з „Ведомостью..." в Одеській частині м. Миколаєва були розташовані: один готель („Золотий Якір"), 11 постоялих дворів, причому проти запису майже кожного з постоялих дворів стоять помітки про незадовільний санітарний стан**.

Більше того, навіть через двадцять років стан справ у цій сфері покращується дуже повільно. Так, газета „Южанин" №71 за 1893 рік повідомляла, що з усіх готелів Миколаєва тільки три („Барбе", „Петербурзький" і „Центральний ") „утримуються у належному стані. Решта ж готелів перебуває у поганому стані. Номери брудні. Ціни завищені"***. Буквально через кілька днів газета знов повернулася до цієї проблеми, оскільки №73 „Южанина" надрукував звернення до санітарного нагляду постояльців готелю „Штутгарт" у зв'язку з тим, що номери цього готелю утримуються в „жахливому стані"****. Проте у №151 газети за той же рік повідомлялося, що „санітарний наглядач Московської частини Миколаєва у присутності свідків оглядав „Ново-Одеський" готель в будинку Натензона на розі Херсонської і Московської вулиць. В готелі 10 нумерів. З них вісім не зайняті. Матраци виявилися брудними, про що складено акт і винуватого „притягнуто до законної відповідальності"*****. Газета писала і з приводу готелю – „Женева", звертаючи увагу на те, що задній двір будинку, в якому розмістився цей готель, у брудному стані. В газеті зазначалося: „Варто сподіватися, що санітарний нагляд вживатиме заходи до якнайшвидшого приведення зазначеного двору до ладу"******. Крім інформації про незадовільний стан закладів розміщення, в газеті наведено цінну інформацію про кількісне зростання мережі закладів розміщення м. Миколаєва. Так, у №29 „Южанина" за 1893 рік вміщено

---

* ДАМО. - Ф.231, оп.1, спр.1112, арк. 2.

** ДАМО. - Ф.231, оп.1, спр.1112, арк. 7-8.

*** Южанин – 1893 - №71 –с.3.

**** Южанин – 1893 -№73 – с.9.

***** Южанин – 1893 -№151.

****** Южанин – 1893 -№281.

оголошення про відкриття чайного комерційного готелю „Болгарія”[*******], а в №48 від 2 березня 1894 року „другого Центрального готелю[*]. 1901 року в місті вже діяло 16 готелів, занесених до міського довідкового видання „Адрес-календарь и справочная книжка Николаевского Градоначальника на 1902 г.”: „Лондонський”, „Барбе”, „Петербурзький”, „Центральний”, „Штутгарт”, „Ново-Одеський”, „Гранд-Отель”, „Вокзал”, „Імперіал”, „Комерческий”, „Москва”, „Слов’янський”, „Северний”, „Трансвааль”, „Франція”, „Швейцарія”. При цьому шість готелів мали телефони: „Лондонський”, „Барбе”, „Центральний”, „Гранд-Отель”, „Москва”, „Штутгарт”[**]. 1904 року відкрито нові готелі: чайний готель „Москва”, чайний готель „Росія”, „Європейський” і „Пальміра”, а у 1905 році ще два: готель по вул. Таврічеській №35 і готель „Фінляндія” з рестораном[***].

Навіть з початком першої світової війни (1914 рік) тривала певна позитивна „інерція” розвитку сфери гостинності Миколаєва. Так, „Адрес-календарь Николаевского градоначальства на 1915 год” інформував про відкриття готелю „Метрополь”: „розкішно обставлені номери від 75 коп. за добу і від 12 руб. помісячно.” Також наголошувалося, що при готелі „електричне освітлення безкоштовне”. А про великий „Московський” готель: „Комфортабельно оздоблений, є телефон. Електричне освітлення. При готелі є ванни”[****].

У підрозділі другому – ***„Заклади харчування в дореволюційному Миколаєві”*** - досліджено розвиток закладів, що надавали послуги з харчування.

Перші відомості про заклади харчування міста вміщено у „Ведомости...”, яка вже згадувалася у попередньому підрозділі. В Одеській частині м. Миколаєва на початок 1872р. були розташовані п’ять чайних, одна харчевня, 10 булочних, ковбасне „заведение” і кафе-ресторан. Крім даних про кількість закладів харчування в інформації йшлося про якості їх роботи, оскільки майже в усіх чайних і харчевні виявлено „брудний посуд”[*****].

Очевидно, проблема була гострою, адже 1893 року міська газета „Южанин” (№81) вміщує статтю про те, що в деяких ресторанах відвідувачам подають брудні серветки, тобто ними вже скористалися перед цим. В інших взагалі відмовлялися їх видавати, адже „на всіх не вистачить”. В чайних трактирах Дальньої Слободи відвідувачів взагалі „подчуют сфальсифікованим чаєм”[******]. Схоже, ці статті мало вплинули на роботу цих закладів, бо в №151 цієї ж газети знов зверталася увага санітарного нагляду на необхідність час від часу відвідувати

[*******] Южанин – 1893 -№29

[*] Южанин – 1894 – №48.

[**] Адрес-календарь и справочная книжка Николаевского градоначальства. – Николаев, 1901. – с.210-211.

[***] ДАМО. - Ф.216, оп.1, спр.3352, арк. 4-5.

[****] Адрес-календарь и справочная книжка Николаевского градоначальства. – Николаев, 1914. – с.24.

[*****] ДАМО. - Ф.231, оп.1, спр.1112, арк. 7-8.

[******] Южанин – 1893 р. - №81-с.2-3.

„другорядні ресторації, адже там погано ставляться до своїх відвідувачів: брудна білизна, погані харчі, погане обслуговування, навіть несвіжа вода"[*******].

В №159 „Южанина" знов йдеться про те, що більшість ресторанів і трактирів, не зважаючи на попередження санітарних служб, продовжують подавати відвідувачам сиру воду, заявляючи що її „теж пити можна, а кип'ятити її – лише витрачати час"[*].

Крім інформації про незадовільний стан закладів, що надавали послуги харчування, газета за цей рік вміщувала інформацію про відкриття відреставрованого ресторану при готелі „Женева", в якому пропонувалися „обіди з двох блюд 35 коп. і з трьох – 45 коп., причому дається чашка кави або келих пива. Водночас обіди даються до дому і за місцевими абонементами. Приймаються замовлення на обіди, весільні вечори, вечері"[**]. „Южанин" від 29 квітня 1894 р. (№93) повідомляв про відкриття буфету на Бульварі[***]. А та ж газета (№76) за 1895 р. писала про відкриття буфету в дальніх Лесках[****].

1905 року в Миколаєві діяло вже 12 трактирів, 10 буфетів і ресторанів[*****]. А 1914 року в „Адрес-календаре Николаевского градоначальства" повідомлялося про трактир „Золотий Якір" з міцними напоями і гарячими закусками, трактири, в яких продавали міцні напої: „Ростов", „Орель", „Київ", „Лондон"[******].

У *Висновках* до розділу наголошено, що на першому, дореволюційному етапі становлення сфери гостинності визначальну і виключну роль відігравав соціально-економічний чинник, оскільки відкриття міста 1862 року викликало розвиток мережі закладів з надання послуг тимчасового розміщення і харчування: готелів, кафе, ресторанів тощо. Протягом 1869 р. – 1914 рр. тільки кількість готелів, без постоялих дворів, у м. Миколаєві становила більше двох десятків. Спостерігалося зростання закладів, що надавали послуги харчування, в тому числі й при готелях. У дорадянський період заклади, які б можна було віднести до сфери гостинності, здебільшого перебували у приватній власності.

Розділ третій – **„Особливості розвитку сфери гостинності Миколаївщини у міжвоєнний період та перші повоєнні роки"**- присвячено аналізу розвитку гостинності в умовах кардинальних змін політичного й економічного устрою після Жовтневої революції і встановлення радянської влади.

У підрозділі першому - ***„Особливості формування сфери гостинності на Миколаївщині у міжвоєнний період"*** – розглянуто відродження сфери гостинності у період між двома світовими війнами.

[*******] Южанин - 1893 р. -№151.

[*] Южанин - 1893 р. -№159.

[**] Южанин – 1893 р. - №1.

[***] Южанин – 1894 р. - №93-с.4.

[****] Южанин – 1895 р. - №76.

[*****] ДАМО. - Ф.216, оп.1, спр.3352, арк. 4-5.

[******] Адрес-календарь и справочная книжка Николаевского градоначальства. – Николаев, 1914. – 392с.

Після остаточної перемоги влади Рад, 14 березня 1919 р., по всій Херсонській губернії, до складу якої входила переважна частина території Миколаївщини, одним з актуальних питань для місцевої влади було питання масового оздоровлення трудящих. Точкою відліку в процесі розбудови мережі санаторно-курортних закладів Миколаївщини можна вважати відкриття санаторію при загальноміській лікарняній касі у 1919 р.* Наступного 1920 року до питань організації „трудових санаторіїв", організації будинків відпочинку, розвитку курортів місцева влада звертається вісім разів. На початку 1921 р. було розроблено і схвалено Миколаївським повітовим виконавчим комітетом ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів „Інструкцію про організацію будинків відпочинку". В Інструкції, зокрема, визначалося: „Будинки відпочинку знаходяться у віданні Упрофбюро... і створюються для робітників, що втомилися від тяжкої і шкідливої праці, щоб вони у цих будинках могли найкращим чином поновити витрачені енергію і сили для найбільш успішного продовження роботи на розбудові радянської республіки... Будинки відпочинку влаштовуються поза містом, у здоровій місцевості, у якій є багато рослинності (ліси, гаї, сади тощо), бажано поблизу ріки, у благоустроєних домах і дачах. При будинках відпочинку мають бути влаштовані клуби, бібліотеки і читальні і взагалі повинна вестися як найширша культурно-просвітницька діяльність"**. Згідно з цим документом, будинки відпочинку переходили під контроль профспілок.

Питання відкриття будинків відпочинку і взагалі про організацію санаторно-курортної справи порушуються протягом 1921 року шістнадцять разів. Разом з тим, очевидно, створення будинків відпочинку виявилося справою не простою, адже 3 вересня 1921 року розглядалося клопотання Губрадпрофу щодо виділення приміщення для „Будинку відпочинку" у м.Миколаєві. Зверталися до цих питань і протягом наступних п'яти років, а в квітні 1926 року Миколаївською окружною радою профспілок було порушене питання про відкриття вже будинку відпочинку в м.Очаків на 250 місць***. Його відкрили 1 червня 1926 р., він був досить популярним, перевищуючи попит на послуги першого будинку відпочинку у М.Миколаєві, незважаючи на незручності з транспортним сполученням та проблемами з питною водою. І все ж, будинок не мав власного приміщення, тому через три роки, 11 січня 1930 р., тепер уже Миколаївський окружний виконком знову розглянув питання про будівництво Очаківського будинку відпочинку****. Проте невдовзі, 1933 р., в м.Очаков було введено суворий режимний стан, і будівлю Будинку відпочинку передали військовій частині*****.

У підрозділі другому – ***„Туризм на Миколаївщині в контексті становлення радянського туризму в Україні у міжвоєнний період"***

---

* ДАМО.- ф.р.775,оп.1,спр.107,арк.145.

** ДАМО.- ф.р.156,оп.1,спр.17,арк.24.

*** ДАМО.- ф.р.778,оп.1,спр.676,арк.79.

**** ДАМО. – ф.р. 161, оп.1, спр. 842, арк.5.

***** ДАМО.- ф.р.992,оп.2, спр.2052,арк.26.

проаналізовано документи, що допомагають визначити особливість процесу формування організаційних структур радянського туризму на Миколаївщині.

В дисертації стверджується, що сфера гостинності Миколаєва і області у міжвоєнний період формувалась в умовах, коли туризм в Україні перебував у стадії становлення. За умов безперервного розвитку інтеграція сфери гостинності, що вже була частково сформована у дореволюційний період, і туризму мала б відбутися еволюційним шляхом. Проте ліквідація приватної власності і тотальне одержавлення призвели до занепаду підприємництва і, як наслідок, – згорталися готельна і ресторанна справи.

Тому сфера гостинності Миколаївщини після першої світової війни, Жовтневої революції і подій громадянської війни починала формуватися заново. Паралельно з цим відбувався і процес становлення організаційно-управлінської структури українського туризму.

Дисертант відзначає, що становлення українського туризму на Миколаївщині відбувалося своєрідно: в деяких районах, адміністративні центри яких на сьогодні знаходяться в обласному підпорядковані, осередки туризму сформувалися значно раніше, ніж у самому Миколаєві. Так, у м. Новий Буг вже на початку 1930 року діяла райрада Українського товариства пролетарського туризму та екскурсій (УКРТУРЕ), отримуючи директиви і вказівки від Центральної ради цієї організації, що перебувала у м. Харкові. Серед напрямів діяльності Ново-Бузької райради УКРТУРЕ були: організаційне, фінансове, методичне забезпечення туризму*.

У м. Миколаєві перший осередок туристсько-екскурсійної системи було утворено лише 1935 року, про що свідчить постанова президії Миколаївської міської ради профспілок від 28 квітня 1935 р. „Про туристсько-екскурсійну роботу". На початку постанови зазначалося (мова оригіналу російська): "Беручи до уваги, що й досі туристсько-екскурсійна робота серед трудящих міста Миколаєва не проводилася, президія міськпромради постановляє: 1/Організувати оргбюро товариства пролетарського туризму. ...Організувати 3 опорні ячейки – на заводі Марті, заводі ім.61 комісара і в суднобудівельному інституті, залучивши не менше 400 членів товариства до 1 VII-35р., а також створити оргбюро з утворення ячейок на підприємствах і вузах, а при них наступні секції: вело, водну, гірську і фото**. Крім того, планувалося вже 1935 року провести 10 екскурсій „для обміну досвідом виробничого характеру, соціально-побутового обслуговування і відпочинку..." Також постановлялося організувати в Миколаєві Будинок туриста, турбазу на 50 ліжок..., а також табір вихідного дня на 40 осіб для кращих ударників***.

Особливість діяльності миколаївського осередку полягала не тільки в масштабності планів роботи вже першого року існування оргбюро, а і тому, що, на відміну від Ново-Бузького, воно було елементом іншої організаційно-управлінської структури – Всесоюзного товариства пролетарського туризму та

---

* ДАМО.- ф.р. 978, оп.1, спр.8, арк.102.

** ДАМО.- ф.р. 823, оп. 12, спр. 193, арк. 7.

*** Там само.

екскурсій (ТПТЕ) і підпорядковувалося вже не Харкову, а Москві, звідки (з Центральної ради ТПТЕ) і отримувало інструктивні листи, вказівки та іншу нормативну документацію і звітувало перед нею****.

Таким чином, з середини 30-х років український туризм стає складовою всесоюзного, організаційно підпорядковуючись Москві, де розташовувалася Центральна Рада ТПТЕ, що і визначає його концептуальні засади.

Підрозділ третій - ***„Відродження туристської справи у післявоєнні роки: шкільний туризм в Миколаївській області кінця 40-початку 50 –х років та його вплив на туристську інфраструктуру*** присвячено особливостям процесу відродження сфери гостинності і туристської справи на Миколаївщині після Великої Вітчизняної війни.

У повоєнні роки в країні спостерігався різкий спад туристичної діяльності, що було зумовлено страшними людськими, матеріально-технічними і культурними втратами Радянського Союзу у Великій Вітчизняній війні. Об'єктивні умови були вкрай несприятливими для туристсько-екскурсійної справи. І все ж влітку 1947 р. в Миколаєві починає діяти дитяча туристсько-екскурсійна база Дитячої туристсько-екскурсійної станції обласного відділу народної освіти. Під час літніх канікул 1948-1949 н.р. облекскурстурбазою було створено два літніх туристичних табори: табір юних мандрівників у м. Миколаєві і табір юних мандрівників у Кореїзі, в Криму, а також тимчасові туристичні бази в с.Парутино і м.Вознесенську*. Робота бази дозволила здійснити дітям поїздки до Асканії – Нової, Батумі, Горького, Сталінграду, Горі, Запоріжжя, Києва, Канєва, Краснодона, Криму, Ленінграда, Львова, Москви, Мічурінська, Одеси, Ульяновська, Херсона, Черкас**. Окремі школи та дитячі будинки області також організовували самостійно екскурсії до міст України.

Наступний рік стає для Миколаївської обласної екскурсійно-туристської бази облоно роком подальшого розширення географії туристських поїздок і походів. Так згідно з планом роботи Миколаївської обласної екскурсійно-туристської станції, кількість міст, до яких планувалося здійснити поїздки, не змінилася – 18, проте були заплановані масові походи на Урал і Алтай, а також до міст, яких не відвідували раніше: Талліна, Тбілісі, Уфи, Алма-Ати, Петрозаводська, Самарканда. Планувалися також походи на велосипедах, у тому числі до Ялти і Севастополя.

У *Висновках* до розділу відзначено, що внаслідок тотального одержавлення закладів сфери гостинності, що сформувалися в дореволюційний період, та їх занепаду, відродження сфери гостинності Миколаївщини в міжвоєнні роки відбувається на принципово нових засадах: як мережі санаторно-курортних закладів. Цей процес відбувався паралельно із становленням організаційної системи управління українським туризмом, який з середини 30-х років перетворився на складову туризму радянського. Процес відновлення формування сфери гостинності Миколаївщини вдруге було перервано Великою Вітчизняною

**** ДАМО.-ф.р.-823, оп.12,спр.193, арк.13-14.

* ДАМО.-ф.п. 3, оп.7, спр.20, арк. 51.

** Там само, арк.52.

війною. Відродження її у повоєнні роки відбувається вже як мережа закладів, що забезпечує здійснення шкільного (учнівського) туризму: дитячої Миколаївської екскурсійно-туристської бази обласного відділу народної освіти і дитячі туристські табори в Миколаєві, Кореїзі і Парутино.

У розділі четвертому – **„Виїзний (зарубіжний) туризм 50-х-80-х років як відображення культури гостинності радянського суспільства"** - проаналізовано характер зарубіжного туризму Миколаївської області як складової українського туризму.

Підрозділ перший – ***„Зарубіжний туризм Миколаївської області в контексті українського туризму"*** - присвячено дослідженню загального і особливого в розвитку зарубіжного туризму. Зазначається, що у зв'язку з закритістю області, в'їзний (іноземний) туризм на Миколаївщині не здійснювався. Проте був доволі потужним туризм виїзний або зарубіжний.

Дисертант вважає, що формування зарубіжного туризму як потужної складової радянського туризму відбувалося в умовах так званої „хрущовської відлиги". Його здійсненням у 50-і роки займалися дві організації: ВАО „Інтурист" і ВЦРПС, до яких, починаючи з другої половини 1958 року, доєдналося Бюро міжнародного молодіжного туризму „Супутник". Проте лише після постанови ЦК ВЛКСМ від 6 грудня 1972 р. "Про перетворення республіканських, крайових, обласних відділень "Супутника" і створення Бюро міжнародного молодіжного туризму ЦК ЛКСМ союзних республік, крайкомів, обкомів, міськкомів комсомолу" було створено БММТ "Супутник" ЦК ЛКСМ України. Щодо зарубіжного туризму в Миколаївській області, то оскільки відділення „Інтуристу" в області не було через її закритість, протягом 50-х років виїзний туризм здійснювався виключно обласною радою профспілок, до якої в 60-х рр. долучився обком комсомолу, а з початку 70-х рр. БММТ „Супутник" Миколаївського обкому ЛКСМУ.

Дисертант дійшов висновку, що на початку свого зародження виїзний (зарубіжний) туризм як в цілому в Україні, так і в Миколаївській області мав неоднозначний характер. З одного боку перед радянськими туристами були відкриті широкі можливості щодо номенклатури країн відвідування. Так серед країн, які могли відвідати українці 1958 року – Данія, Угорщина, Чехословаччина, НДР, Польща, Албанія, Бельгія, Італія, навіть США.

Водночас архівні документи виявляють постійну проблему – недокомплектація тургруп з України в цілому, і з Миколаївської області зокрема. Так, у „Звіті про міжнародні зв'язки профспілкових організацій Миколаївської області за 1958 рік" відзначалося, що річний план не було виконано, бо „група до Угорщини в кількості 15 чоловік не була укомплектована у зв'язку з відсутністю бажаючих"*. Дисертант вважає, що це можна пояснити, з одного боку, низькою платоспроможністю радянських людей, хоча путівка, наприклад, до тієї ж Угорщини коштувала 536 руб.** в цінах до реформи 1961 р., мінімальна зарплата і пенсія дорівнювали 300 руб. Іншою причиною, на думку дисертанта,

---

* ДАМО.- Ф.р. 2812, оп.2,спр.363, арк.62.

** ДАМО.- Ф.р. 2812, оп.2,спр.363, арк.24.

був певний стереотип недовірливого сприйняття зарубіжних країн та іноземців внаслідок тривалого часу існування так званої „залізної завіси". Подібний стан речей поступово змінюється, що позначається на зростанні кількості туристів, які виїздять за кордон вже протягом 70-х-80-х років. Проте у цей час починають діяти визначені квоти, які становили у першій половині 80-х років близько 1800 чол. для Миколаївської облради профспілок і близько 400 чол. для Миколаївського БММТ „Супутник".

Незмінною ознакою зарубіжного туризму з самого початку було дотримання певних пропорцій при формуванні тургруп для поїздок за кордон. Так, серед туристів кількісно мали переважати робітники, передовики виробництва тощо. В подальшому, як свідчать архівні документи, ретельна увага зверталася не тільки на соціальну і партійну структуру груп, але й на їх професійну належність, стать і національність.

Мета другого підрозділу - ***„Ідеологічний характер зарубіжного (виїзного) туризму в Миколаївській області 70 – 80-х рр."*** - було з'ясувати, як в організаційно-процесуальних процедурах туристської діяльності відбивалася ідеологія радянського суспільства.

Дисертант дійшов висновку, що до 1964 р. виїзний (зарубіжний) туризм як в цілому по Україні, так і в Миколаївській області мав доволі ліберальний характер (з організаційної точки зору). Починаючи з другої половини 60-х рр., стан речей кардинально змінюється. Так, обком комсомолу звітував: "Комітети комсомолу рекомендують для поїздки за кордон кращих представників комсомольців та молоді: передовиків сільського господарства, промисловості, комсомольських активістів. У 70-х роках такий підхід не тільки зберігся, а навіть посилився. Ось як виглядала процедура відбору, згідно із „Звітом про роботу Миколаївської Облради профспілок з направлення радянських туристів за кордон у 1976 році"*: "Матеріали на кожну тургрупу розглядаються... на президіях обкомів профспілок. З туристами, які виїздили за кордон, систематично проводилися інструктивні наради, індивідуальні бесіди. Інструктивні наради... проводять секретар облрадпрофу, інструктор обкому Компартії України»**. „На нараді туристам роз'яснюється політичне значення поїздки до зарубіжних країн, знайомлять їх з політичним і економічним станом країни. З 54 тургрупами керівниками виїжджали 20 партійних працівників, 14 профспілкових і 17 – радянських. Керівники груп обов'язково затверджуються на президії облрадпрофу. Після повернення групи з поїздки, кожен керівник звітує на президії"***.

Звітна документація 1979 р. свідчить, що до цього процесу залучаються нові суб'єкти: „З групами туристів, що виїжджають за кордон, інструктаж проводять: голова (капкраїни), секретар облрадпрофу, працівник обкому КПУ і співробітник Комітету Держбезпеки (кап країни). ...Туристи, які були відсутні

---

* ДАМО.-ф.п.3,оп.26, спр.43, арк.10.

** Там само, арк.11.

*** ДАМО. - ф.р.2812, оп.2, спр.2071, арк 23.

на інструктажі без поважних причин до поїздки не допускаються"*****.Ретельна увага зверталася і на підготовку керівників туристичних груп: щомісячно на президії облрадпрофу затверджувалися керівники тургруп і заслуховувалися їх звіти. У згаданому звіті зазначалося, що з 53 тургрупами, які виїздили за кордон 1979 р. виїздили партійних працівників - 21, профспілкових – 21, радянських -8, господарських працівників – 3.

Такий підхід до організації зарубіжного (виїзного) туризму зумовлювався його концепцією, значенням і роллю для Радянського Союзу, що, починаючи з другої половини 60-х років, розглядає зарубіжний туризм, насамперед, як канал пропаганди досягнень радянського народу. Це віддзеркалюють навіть відповідні назви розділів щорічних звітів. Так, у «Звіті» Миколаївського облрадпрофу розділ VI за 1979 рік мав назву «Організація роботи з реклами та використання каналів радянського туризму у пропаганді досягнень радянського народу». В розділі відмічалося, що «для ведення інформаційно-пропагандистської роботи в ході поїздок у складі груп підбирається актів, який при зустрічах із зарубіжною громадськістю надає допомогу керівникові групи, розповсюджує радянську пропагандистську літературу..."*

Аналогічним було стратегічне бачення і процедура підготовки туристичних груп для виїзду за кордон і через БММТ „Супутник". Досить повне уявлення щодо цього надає „Звіт про роботу БММТ „Супутник" Миколаївського обкому ЛКСМ України з організації туристських поїздок молоді області за кордон у 1982 р."**: „На основі рекомендацій БММТ "Супутник" ЦК ВЛКСМ складений перелік питань для співбесіди з кандидатами на поїздку, що використовуються при індивідуальних співбесідах. Двічі на рік проводиться семінар керівників туристичних груп і резерву до них. У роботі семінару взяли участь співробітники УВС і комітету Держбезпеки, секретар обласного комітету партії. На основі практики, яка склалася, насамперед до закордонних поїздок рекомендуються ті, хто має досвід політичної, пропагандистської і інтернаціональної роботи, добре розуміє інтернаціонально-пропагандістські завдання, що стоять перед ними у закордонній поїздці: комсомольські активісти, молоді депутати, делегати комсомольських з'їздів. Своїми прикладами з особистого життя... вони підвищували ефективність інформаційно-пропагандистської роботи за кордоном. "***.

На другу половину 80-х рр. політизація й ідеологізація зарубіжного туризму набула настільки гіпертрофованого характеру, що навіть сама звітна інформація отримала гриф „секретно"****.

Підрозділ третій - ***„Культура обслуговування в зарубіжному туризмі"*** присвячено спробі виявити рівень і якість обслуговування туристів як приймаючою, так і радянською сторонами під час здійснення поїздки за кордон.

**** Там само, арк.24

* ДАМО. - ф.р.2812, оп.2, спр.2308, арк.12

** Там само.

*** ДАМО. -ф.р.2812, оп.2, спр.2071, арк.31.

**** ДАМО –ф.р. 2812, оп.2, спр.2693, арк. 19-21.

Розпочинаючи аналіз дисертант уточнює поняття „культура обслуговування" як характеристику якості надання туристам послуг під час подорожі, в готелях, в ресторанах, кафе, в закладах культури і відпочинку, розважальних установах. Так, звітуючи про туристичну поїздку до Туреччини, АРЕ, Греції в січні 1976 року, керівник групи туристів Миколаївської області скаржився на обслуговування в готелях Арабської республіки Єгипет: „Якщо обслуговування в готелях „Савой" (м.Луксор) і „Континенталь" (м.Каїр) було хорошим. ., то цього не можна сказати про обслуговування в готелях „Палас" (м.Мінія) і „Палестина" (м. Олександрія). В готелі „Палас" через відсутність чистої постільної білизни відпочинок туристів був затриманий на півтори години, більшість туристів групи була розміщена у... номерах без будь-яких зручностей. У готелі „Палестина" не від усіх номерів були видані ключі, в наслідок чого по кілька годин окремі туристи не могли ввійти до номера чи залишити його. Обслуговуючий персонал готелю допускав випадки крадіжки з валіз туристів у номерах."* Стосовно екскурсійного обслуговування відзначалося: якщо гіди, які супроводжували групу по Афінах, Луксору, Каїру проводили екскурсії зі знанням справи, кваліфіковано, цікаво, ясно і конкретно відповідали на всі запитання туристів", то „гіди Олександрії і Стамбула відрізнялися пихатістю. Без належної уваги ставилися до групи, неохоче відповідали на запитання, що стосувалися життя та побуту трудового народу їх країни"**.

Зустрічалися зауваження і на адресу власної, радянської сторони, що торкалися переважно непродуманості організації поїздки. Так, у „Звіті Миколаївської обласної ради з туризму та екскурсій за 1977 р." відзначалося: „Керівники туристських груп, що виїздили за маршрутами Одеса-Кишинів Чорноморські курорти Болгарії – Золоті піски, Сонячний берег... висловлювали незадоволення і обурення туристів 15-годинною поїздкою у спеку по даному маршруту в автобусах. Особливо важким ... є повернення туристів додому, коли автобус прибуває до Кишинева о 2 годині ночі і всі туристи до 6 ранку повинні чекати на залізничному вокзалі, не маючи можливості навіть на щось присісти. Посадка і поїздка в електропотягах Кишинев-Одеса і назад також викликають обурення туристів, адже електропотяги дуже переповнені і протягом 3,5 годин люди стоять з речами"***.

Висловлені зауваження були не поодинокими. Аналогічна інформація міститься у Звіті про поїздку туристичної групи Миколаївської області до УНР-СФРЮ у 1978 р., що здійснювалася по лінії БММТ „Супутник" Миколаївського обкому ЛКСМУ. Звіт починається скаргою на незадовільну організацію поїздки і рекреаційно-розважальних послуг, адже з незручностями туристи зіткнулися ще на радянській території: у м. Львові, де туристи перебували з 14.40 до 23.40 ніякої програми передбачено не було, квитки від м. Львова до Чопа замовлені не були. Все це викликало певні труднощі у роботі з групою, а „квиткову проблему" вдалося вирішити лише в потягу, де туристам були надані плацкартні

---

* ДАМО. -ф.р.2812, оп.2, спр.2074, арк.2.

** Там само,арк.3

*** ДАМО. -ф.р.2812, оп.2, спр.2071,арк.22.

місця"[****]. Водночас група дає високу оцінку обслуговуванню, яке забезпечувалося радянською стороною.А от щодо самого туру, а значить і до його розробників, зауваження були знову, оскільки в запропонованому варіанті подорожі „туристи практично два дні поспіль по 10-12 годин перебували у автобусі"[*****]. Наступного, 1979 року, на цей же недолік вказували знову, але вже по лінії туризму облрадпрофу, що дозволяє говорити про системний характер цих недоліків в організації зарубіжного туризму.

У *Висновках* до розділу дисертант наголошує на тому, що зарубіжний туризм на різних етапах його здійснення відображував еволюцію культури гостинності радянського суспільства, яка відбувалася у відповідності із зміною політичної і ідеологічної ситуації в країні.

У розділі п'ятому - **„Інститут гостинності в контексті внутрішнього туризму Миколаївщини та його еволюція"** - здійснено аналіз характеру коеволюційного розвитку гостинності і туризму.

Підрозділ перший - ***„Внутрішній туризм в Миколаївській області 60-х-80-х років: його види, організаційні форми та вплив на розвиток туристської інфраструктури"*** - присвячено дослідженню розвитку внутрішнього туризму Миколаївщини як основної організаційної форми туризму, в контексті якої відбувався подальший розвиток соціокультурного інституту гостинності в Миколаївській області. Відповідальними за внутрішній туризм були обласні ради з туризму (з 1969 обласні ради з туризму та екскурсій) і БММТ „Супутник" обкомів ЛКСМУ.

Основними видами внутрішнього туризму є туризм організований і масовий самодіяльний. Організований туризм забезпечувався бюро подорожей та екскурсій і екскурсійними бюро. Головними ж осередками організаційної структури туризму самодіяльного стають клуби туристів і туристські гуртки, що створюються в школах, будинках піонерів, установах і на підприємствах, а також туристські секції. Інфраструктура самодіяльного туризму доповнювалася оздоровчими таборами, базами, туристськими або туристсько-екскурсійними станціями, а також пунктами прокату туристського спорядження. В середині 60-х років в області діяло 26 міських і районних клубів туристів при школах і будинках піонерів, 677 туристських секцій, з них 497 шкільних та при будинках піонерів, 35 оздоровчих таборів (з них 19 шкільних і 27 будинків піонерів і мисливця, 36 пунктів прокату туристського спорядження, у тому числі 12 шкільних*.

30 травня 1969 року було прийнято спільну Постанову Центрального Комітету КПРС, Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС „Про заходи з подальшого розвитку туризму та екскурсій в країні", що відображала нові економічні й соціальні реалії: зокрема, перехід підприємств, установ і організацій на п'ятиденний робочий тиждень. Цей фактор був головним чинником принципових змін у

[****] ДАМО. -ф.п.3,оп.34,спр.42,арк.103.

[*****] Там само, арк.105.

* ДАМО - ф.р.5550, оп.1, спр.31, арк.1.

сфері туризму і інституалізації гостинності в країні загалом і в Миколаївській області зокрема. Адже фактично вдвічі збільшувався вільний час працюючого населення, що зумовило зростання попиту на відпочинок і рекреацію, і відповідно попиту на послуги установ, здатних їх надати. Але потужності розважально-рекреаційної сфери СРСР виявилися не готовими до прийому і надання послуг трудящим масам у такому обсязі. Тому постанова спрямовувалася на суттєве прискорення розвитку не тільки туризму, а й сфери гостинності.

Того ж 1969 р. в області діяли 3 туристські клуби, 750 туристських секцій в колективах фізкультури, 42 пунктів прокату туристичного спорядження, 40 туристсько-оздоровчих таборів,20 будинків рибалки та мисливця 20*. 1972 року в області працювало вже понад 860 турсекцій**.

31 жовтня 1980 р. було прийнято нову спільну постанову ЦК КПРС, Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС №983 „Про подальший розвиток і вдосконалення туристсько-екскурсійної справи в країні". Бюро Миколаївського обкому КПУ, виконком обласної Ради народних депутатів і президія обласної ради профспілок конкретизували завдання цієї постанови для області своєю Постановою №44 від 23 січня 1981 року, в якій приписувалося:„Міськкомам, райкомам Компартії України, міськрайвиконкомам, обкомам профспілок, обкому ЛКСМ України, облплану, обласній раді з туризму та екскурсій; обласним управлінням культури і профтехосвіти, обласному відділу народної освіти за участю зацікавлених організацій і установ вжити заходи з подальшого розвитку туризму та екскурсій в області. Здійснити заходи щодо розширення мережі туристських клубів, секцій і гуртків, покращення їх роботи "***. Крім цього, у п.5 постановлялося :„Миколаївському морському і річковому портам виділяти на умовах орендної і погодинної оплати необхідну кількість облаштованих теплоходів та інших плавзасобів для екскурсійного обслуговування трудящих. Забезпечити своєчасний ремонт причалів на острові„Березань", у зоні відпочинку Коблево та Кінбурнзькій косі. Очаківському і Березанському райвиконкомам, миколаївському морському і річковому портам спільно з обласною радою з туризму та екскурсій вирішити питання про будівництво причалів у зонах відпочинку Очакова і Рибаковки"****.

У січні 1983 р. до Миколаївського обкому партії надходять інформації від структур, що відповідають за здійснення внутрішнього туризму, в яких йдеться про виконання в цілому припису щодо розвитку туристської інфраструктури у визначених зонах відпочинку.

По лінії облоно також було докладено значних зусиль для розвитку масового самодіяльного туризму, проте серед специфічної категорії – школярів. Протягом 1981-1982 років в області діяв туристський табір „Компас", а в усіх районах області були створені опорні школи з дитячого туризму і шкільного

---

* ДАМО . – ф.р.5550,оп.1, спр.86,арк.1.

** ДАМО . – ф.р.5550,оп.1,спр.128, арк.14.

*** ДАМО. – ф.п.7,оп.80, спр.82, арк.3.

**** ДАМО. – ф.п.7,оп.80, спр.82, арк.4.

краєзнавства. У загальноосвітніх школах і позашкільних закладах діяли: туристські клуби - 1; туристські секції і гуртки - 449.

Підрозділ другий - ***„Туристсько-екскурсійна система Миколаївщини"*** - присвячено розкриттю ролі туристсько-екскурсійної системи в здійсненні туризму.

Туристсько-екскурсійна система профспілок включала: екскурсійні бюро, бюро подорожей (бюро подорожей та екскурсій), туристичні агенції тощо. Загальне керівництво ними здійснювали обласні (міські) ради з туризму та екскурсій, що підпорядковувалися Українській республіканській раді з туризму та екскурсій (УРРТЕ) а та, у свою чергу, Центральній Раді з туризму та екскурсій ВЦРПС (ЦРТЕ). Крім УРРТЕ внутрішнім туризмом займалося і Бюро міжнародного молодіжного туризму "Супутник" ЦК ЛКСМУ, що у 70- роках мало свої відділення в кожній області.

На початку 70-х років в Миколаївській області діяло два бюро: Миколаївське бюро подорожей та екскурсій і Очаківське екскурсійне бюро, що згодом змінило свій статус на бюро подорожей та екскурсій. 1973 року було утворено Первомайське екскурсійне бюро, і тільки 1981 року було відкрито Воскресенське (м. Воскресенськ) бюро подорожей та екскурсій, а у 1983 р. Новобузьке (м.Новий Буг).

Діяльність Миколаївського бюро подорожей та екскурсій була досить різноманітною: ним пропонувалися транспортні подорожі: автобусні і залізничні, річковий круїз „Миколаїв-Київ-Миколаїв" дизель - електроходом „Карл Маркс", морський круїз теплоходом „Адмірал Нахімов", авіа-маршрут „Миколаїв-Ленінград", а також туристичні потяги*. 1983 року, наприклад, з Миколаєва здійснювалося сім міжміських автобусних туристських маршрутів, з Первомайська - три, з Вознесенська - шість, з Очакова - чотири, з Нового Бугу - три**, а кількість місцевих маршрутів становила більше шістидесяти десятків. Щодо кількості залізничних маршрутів, то 1984 року їх було 85.*** Окремими напрямом туристсько-екскурсійної діяльності в області було обслуговування відпочиваючих в будинках відпочинку та оздоровчих закладах. Ця робота здійснювалася в тісному контакті з територіальною радою з управління курортами профспілок області. Так 1973 року серед відпочиваючих у таких закладах було залучено до екскурсій 56143 осіб****. Всі бюро подорожей та екскурсій області приймали групи і надавали екскурсійне обслуговування під час шкільних канікул туристам-школярам.

Окремим напрямом роботи бюро було охоплення туризмом та екскурсіями жителів сільських районів Миколаївщини. Так, за осінньо-зимовий період 1981-1982 рр. Миколаївським бюро подорожей та екскурсій було обслуговано понад 15000 сільських мешканців.

1989 рік став переломним для туристсько-екскурсійної системи Миколаївщини: постановою колегії Центральної ради з туризму та екскурсій №6-10 від

---

* ДАМО – ф.р.5550, оп.1, спр.128, арк.8

** ДАМО –ф.р.5550, оп.1,спр.296, арк..29

*** ДАМО - ф.р.5550, оп.1, спр.321,арк.20

**** ДАМО – ф.р.5550, оп.1, спр.139, арк.4

11.04.1989 р. „Про створення Миколаївського обласного туристсько-екскурсійного виробничого об'єднання" обласну раду з туризму та екскурсій, якій підпорядковувались бюро подорожей та екскурсій області, було ліквідовано. Її правонаступником стало ТЕВО „Миколаївтурист"*****. Внаслідок цієї реорганізації Миколаївське бюро подорожей та екскурсій було приєднане до головного підприємства. До ТЕВО було приєднано і його філію у Вознесенську, на яку роком раніше було реорганізовано Вознесенське бюро подорожей та екскурсій.

У підрозділі третьому - ***„Сфера гостинності в Миколаївській області: послуги закладів розміщення і харчування туристів"*** - проаналізовані стан і розвиток мережі закладів тимчасового розміщення і харчування туристів.

Однією з основних послуг у сфері гостинності, що зазвичай надаються туристам і подорожуючим, є тимчасове розміщення і харчування, без чого не може обійтися жоден турист чи подорожуючий. Своєрідною „ахіллесовою п'ятою" внутрішнього туризму в Україні, в тому числі і у Миколаївській області, була нестача засобів тимчасового розміщення для туристів. Протягом досліджуваного періоду жодна структура в системі обласного туризму, не мала власної готельної бази, а до початку 70-х років - і турбаз. Вони змушені були розміщувати туристів, що приїздили до області, на орендованих площах. Так 1974 року туристсько-екскурсійними установами Миколаївської облради з туризму та екскурсій орендувалися: готелі „Україна", „Миколаїв", який ще тільки вводиться в експлуатацію (обидва в місті Миколаєві), і філія готелю „Первомайський" (м. Первомайськ), а також піонерський табір „Примор'я" (Миколаївським БПтаЕ), пансіонати „Кооператор" і „Портовик" (Очаківським бюро екскурсій), гуртожиток інтернату №3 (Миколаївське БПтаЕ), навіть теплохід „В.Чумак" (Миколаївське БПтаЕ)*.

Харчування туристам та екскурсантам надавали в Очакові,в кафе-їдальні облради, у Миколаєві і Первомайську в орендованих готелях, пансіонатах, піонерському таборі, а також у закладах харчування, з якими було укладено договори. Туристів взимку 1975 року розміщували в готелях „Україна" та „Інгул", а харчували в їдальнях Миколаєва - „Дружба" „Вареники" і „Дієтїдальня". Отже, і розміщення, і харчування здійснювалися на орендованій базі.

1981 року постановою №44 Миколаївського обкому КПУ було прийнято рішення про будівництво протягом 1981-1985 років готелю „Турист" у місті Миколаєві на 406 місць, двох корпусів турбази „Южний Буг" на 200 місць, спального корпусу в м. Очакові на 204 місця і розширення турбази „Очаків" на 300 місць. Та оскільки проблема була невідкладною, постанова передбачала виділити місця для туроператорів області в гуртожитках навчальних закладів Миколаєва, їх перелік, кількість місць і термін, на який ці місця були повинні виділятися містилися у Додатку №2 до постанови**.

Оскільки готель не було здано в експлуатацію у визначений термін, бюро Миколаївського обкому КПУ знов повертається до цієї проблеми на своєму

***** ДАМО – ф.р.5550,оп.1,спр.374, арк.2

* ДАМО – ф.р.5550, оп.1, спр.154, арк.25.

** ДАМО –ф.п.7, оп.80, спр.82, арк. 6-7.

засіданні від 17 вересня 1985 року. У п. І Протоколу №27 „Про заходи з розвитку туризму і вдосконаленню туристсько-екскурсійного обслуговування населення в Миколаївській області у 1985-1990 роках і на період до 2000 року" наголошувалося на необхідності забезпечити ввід готелю „Турист" на 406 місць в Миколаєві у 1988 році"***. Оскільки для здійснення цих планів потрібен був час, пропонувалося збільшити кількість місць для розміщення туристів на умовах оренди в установах і організаціях міста та області, а також орендувати будинки та квартири місцевих жителів для прийому туристів. При цьому кількість установ, в яких мали орендуватися місця, і сама кількість орендованих місць зростала порівняно з 1981 роком майже вдвічі. Що ж до готелю, то комісія прийняла його 28.12.1988 р., а введено в експлуатацію з 1989 р. *Це був перший рік функціювання в Миколаєві і області першого готелю, призначеного саме для туристів. Майже відразу, у квітні того ж року, на його основі утворюється Туристсько-екскурсійне виробниче об'єднання „Миколаївтурист".

У підрозділі четвертому - ***„Сфера гостинності в Миколаївській області: заклади відпочинку та рекреації"*** з'ясовано характер розвитку цього сектора сфери гостинності, а також спроби залучити його до туристської справи.

Основними установами рекреації і відпочинку в Миколаївській області були бази і будинки відпочинку, спортивно-оздоровчі табори, пансіонати. Слід відзначити, що ряд закладів рекреації і відпочинку вже діяли і у 50-ті роки: будинки рибалки та мисливця, дитячі туристські табори. Згодом до них додалися водні станції підприємств і установ. Поштовхом до розвитку цих закладів стала постанова ВЦРПС 1965 р. про будівництво будинків відпочинку**. Розпочалося будівництво відомчих баз відпочинку і спортивно-оздоровчих таборів: 1969 року діяло вже 47 баз відпочинку підприємств і організацій Миколаївської області.

Крім баз відпочинку, що за своїм призначенням не орієнтовані на туризм, на території області формувалася мережа туристських баз, що надавали саме туристські послуги. Першою серед них стала турбаза обласної ради з туризму „Южний Буг". Проте місць цієї турбази для розміщення туристів не вистачало, адже зростала популярність туризму в області. Тому для вирішення цієї проблеми залучали і площі закладів відпочинку та рекреації. Так, 1974 року до розміщення туристів, яких приймає область, на основі угоди про оренду з Очаківським бюро подорожей та екскурсій орендували в м.Очакові пансіонат „Кооператор" і пансіонат „Портовик". Згідно з угодою, протягом сезону виділялося 62 місця в пансіонаті „Кооператор" і 70 місць в пансіонаті „Портовик". Ці відомості є важливими, зважаючи на „зустрічний рух" туризму і санаторно-курортної справи області до створення єдиної системи закладів, що поєднували б функції тимчасового розміщення і рекреації. Все це свідчить про активізацію процесу інституалізації гостинності.

1979 року в області вже діяли чотири будинки відпочинку, п'ять пансіонатів, 105 баз відпочинку. Крім цього, на території області функціонують

*** ДАМО –ф.п.7, оп.80, спр.82, арк. 66-68.

* ДАМО –ф.р.2812, оп.2, спр.1116, арк.31.

** ДАМО – ф.п.7, оп.80, спр.82, арк.4

вже дві туристичні бази, підвідомчі обласній раді з туризму та екскурсій: "Южний Буг" і "Очаків".

Початок 80-х років для внутрішнього туризму і рекреації позначений подальшим зростанням темпів розвитку. Проте особливість полягала у тому, що матеріальна база суттєво відставала від зростання кількості радянських туристів, які подорожували маршрутами Радянського Союзу і відпочивали на радянських курортах та в зонах відпочинку. Новим поштовхом до розвитку цієї сфери і стає друга спільна постанова ЦК КПРС, Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС №983 від 31 жовтня 1980 р. „Про подальший розвиток і вдосконалення туристсько-екскурсійної справи в країні". Завдання постанови на рівні області були конкретизовані у постанові №44 бюро Миколаївського обкому Компартії України, виконкому обласної Ради народних депутатів і президії обласної ради профспілок від 23 січня 1981 року. Зокрема приписувалося: „Керівникам підприємств і організацій спільно з комітетами профспілок надавати місця на базах відпочинку для розміщення туристів і екскурсантів після закінчення літнього сезону". Додаток №2 містив перелік підвідомчих баз відпочинку із зазначенням кількості місць, що мали виділятися. Планувалося залучити до туристської справи п'ять баз відпочинку місцевих підприємств, три – інших областей і пансіонати молдавського об'єднання „Коблеве".

Проте, проблема з мережею закладів тимчасового розміщення туристів, у тому числі у закладах відпочинку та рекреації, залишається актуальною і на середину 80-х років. Тому місцева влада намагається вирішити її. Так, у протоколі №27 засідання бюро Миколаївського обкому КПУ від 17 вересня 1985 року п.І відзначалося: „Не виконуються завдання з виділення місць в... зонах відпочинку для розміщення туристів... "*. У Додатку №3 до протоколу знов було визначено кількість місць, яка щорічно мали виділяти на базах відпочинку підприємств і організацій для туристів з 25 серпня по 25 вересня щороку. Перелік баз відпочинку, як і кількість місць, суттєво збільшився у порівнянні з 1981 роком.

Разом із тим вирішення питання інтеграції закладів відпочинку та рекреації до туристської сфери гостинності стало на порядку денному вже в наступний період – в роки становлення самостійності України, починаючи з 1991 року.

У підрозділі п'ятому - ***„Заклади культури Миколаївської області як складова сфери гостинності в контексті розвитку туризму"*** - розглянуто характер залучення закладів культури області до туристської сфери гостинності.

Дисертант відзначає, що заклади культури і культурно-масова робота є важливою складовою сфери гостинності. Залучення закладів культури до здійснення внутрішнього туризму сприяє її поступовому розширенню. Так, згідно із звітом БММТ „Супутник" Миколаївського обласного комітету ЛКСМ України за 1980 р. до туристських маршрутів по території області включено відвідання Музею військової слави ім. О.В.Суворова та музею П.Шмідта**. Наступного року туристам пропонували для відвідування музеї краєзнавчий,

---

* ДАМО – ф.п.7, оп.80, спр.82, арк.2

** ДАМО - ф.п.3, оп.36, спр.35, арк.2

підпільно-партизанського, суднобудування і флоту. Згідно із „Звітом БММТ про прийом туристів школярів і учнів ПТУ в період зимових канікул 1982 р." „значну увагу „було приділено організації вечірньої програми для туристів. Діти відвідали дискотеку „Ра", що проводиться у Будинку культури залізничників, побували на виставі російського драматичного театру ім.Чкалова („Незвичний урок") і українського театру музичної комедії („Довгожитель")*** Програма перебування учнів-туристів в м. Миколаєві під час зимових канікул 1982-1983 навчального року вже включає відвідування шести музеїв, Миколаївського зоопарку, виставки науково-технічної творчості молоді, дитячого містечка „Казка", дискотеки, українського театру музичної комедії, російського драматичного театру ім.Чкалова"*

Це, на думку дисертанта, є свідченням розуміння структурами, що здійснювали туризм в області, закладів культури як таких, що здатні виступити потужною складовою туристської сфери гостинності.

У підрозділі шостому - ***„Культура обслуговування у внутрішньому туризму Миколаївської області"***- виявлено рівень обслуговування туристів.

Зокрема визначено, що тривалий час культура обслуговування просто не відтворювалась у звітній документації. Проте час від часу відомості про її справжній стан проступають і в цифрах показників. Так, у „Додатку до звіту про теплохідні маршрути за навігацію 1974 року" на дизелі-електроході „Карл Маркс" відзначено, що протягом року помітно покращилося обслуговування туристів порівняно з попередніми. Водночас зазначалося, що дуже часто „автобуси для проведення екскурсій подавалися брудними (особливо в Запоріжжі, Черкасах, Києві). На більшості маршрутів екскурсоводи проводили екскурсії без мегафонів"**.

Щодо якості послуг з харчування, то у книзі скарг і пропозицій багато позитивних відгуків і вдячних записів туристів за добре харчування і високу культуру обслуговування в ресторані. Щодо комфорту і санітарного стану самого дизель-електроходу, то наводився такий туристів: „Чистота на судні підтримувалася настільки добре, що нагадувала нам кращі санаторії країни."****

Значно більше нарікань на залізничні подорожі. Так, в документації 1983 р. облради з туризму та екскурсій відзначалося: „турпотяг „Миколаїв", що формується Херсонським відділенням дороги, укомплектований вагонами 1958-1963 років випуску, що мають вкрай непривабливий вигляд і не відповідають санітарно-технічним вимогам. У вагонах багато щілин, розбите скло у вікнах, не відремонтовані радіотрансляційна та вентиляційна мережі, радіоточки і розетки. Протікають водогінні труби. Постільна білизна часом видається запрана, волога, порвана. На маршрутах допускаються зриви турпотягу з графіка, наслідком чого є скорочення тривалості стоянок у містах і екскурсійного часу. Для перевезення туристських груп, що подорожують у потягах за графіком, надаються

*** ДАМО – ф.п.3,оп.38, спр.47, арк.2

* Там само, арк.4-5

** ДАМО. - ф.р.5550, оп.1, спр.128, арк.24.

*** Там само, арк.25.

місця, як правило, в останніх вагонах потягу, а в плацкартних вагонах – бокові місця. Групи розміщуються у двох і більше вагонах, що ускладнює роботу супроводжуючого. Дуже часто видаються подвійні місця. До Прибалтиці тургрупи направляються з пересадкою в м. Києві, у той час як через Миколаїв щоденно проходить прямий потяг і відділенню дороги виділяється два вагони"[****].

Викликає нарікання сервіс і на інших видах транспорту, що обслуговує туристів. Так зазначається, що Миколаївське обласне управління пасажирського автотранспорту „не задовольняє потреби бюро подорожей та екскурсій у виділенні м'яких автобусів на маршрути вихідного дня. Не виділяються автобуси на 3-4 години для окремих екскурсій для слухачів шкіл ком праці, слухачів системи політпросвіти, учнів і студентів. У той же час і виділені автобуси не завжди відповідають санітарно-технічним нормам і умовам обслуговування туристів і екскурсантів"[*].

Містяться і нарікання на адресу авіатранспорту: „Агенція „Аерофлоту" не повідомляє екскурсійні організації про зміни у розкладі руху літаків чи про відміну рейсів до міст країни по договірних групах. Не попереджає про тривалу затримку рейсів"[**].

Є претензії і сервісу на туристичних базах (їх у підпорядкуванні облради на цей момент дві: „Южний Буг" і „Очаків"): „На туристських базах ще недостатньо розвивається мережа додаткових послуг: немає приймальних пунктів майстерень з ремонту взуття і одягу, хімчистки"[***].

Облрада та її підвідомчі туристські організації намагалися усунути відмічені недоліки щодо якості обслуговування та видів послуг, що мали надаватися туристам та екскурсантам. Проте вона сама та її структури знаходилися в ненабагато кращих умовах.„Міський туристський клуб взагалі знаходиться у підвальному приміщенні, не пристосованому для щоденної роботи, а Миколаївського бюро подорожей та екскурсій – у приміщенні, що не відповідає елементарним санітарним нормам і умовам для прийому туристів і екскурсантів: немає води, відсутня каналізація, центральне опалення, методичний кабінет. Немає приміщень для прийому численних відвідувачів і для проведення обов'язкових інструктажів з прибулими і від'їжджаючими групами туристів та екскурсантів"[*****].

Дисертант відмічає, що низький рівень культури обслуговування внутрішніх туристів є наслідком того, що транспортні засоби, приміщення –підвідомчі іншим суб'єктам адміністративно-господарської діяльності, які були лише побіжно дотичними до забезпечення внутрішнього туризму в Миколаївській області.

[****] ДАМО. - ф.п.7, оп.80, спр.82, арк.80.

[*] ДАМО. - ф.п.7, оп.80, спр.82, арк.80.

[**] ДАМО. - ф.п.7, оп.80, спр.82, арк.80.

[***] Там само, арк.76.

[*****] ДАМО. – ф.п.7,оп.80, спр.82.

У підрозділі сьомому - *"Інформаційно-пропагандистська роль туризму Миколаївщини як „дзеркало" культури гостинності радянського суспільства"* - визначено особливості інформаційно-пропагандистської функції туризму.

Туризм в Радянському Союзі був насамперед чинником потужного ідеологічного впливу на громадян. Інформаційно-пропагандистська робота у сфері туризму контролювалася в обкомі комсомолу спеціальним відділом пропаганди і культурно-масової роботи, одним з напрямів діяльності якого було залучення людей, які побували у туристичних поїздках за кордоном до активної пропагандистської роботи з широкими масами населення.

До інформаційно-рекламної і пропагандистської роботи залучалися і обласні друковані засоби масової інформації. На сторінках газети „Ленінське плем'я" під рубриками „Навколо світу", „Фундамент світогляду", „Інтерклуб меридіан", „Твій однолітоk за кордоном" друкувалися матеріали про поїздки за кордон. В області було навіть створено спеціальну секцію журналістів, які писали на туристську тематику.

Інструктори облрадпрофу контролювали певні обкоми профспілок з питань іноземного туризму. Надавалася і методична допомога для здійснення профспілками зарубіжного туризму.

Значну роль відігравало і Бюро міжнародного молодіжного туризму обкому комсомолу. У звіті БММТ „Супутника" за 1982 р. про участь в соціалістичному змаганні були проставлені такі показники: інформаційно-пропагандистська і рекламна робота: кількість методичних розробок з питань молодіжного туризму, виданих БММТ -3; кількість рекламно-пропагандистських матеріалів (публікацій у пресі, виступи на радіо, телебаченні, листівки, буклети, тощо) - 19 виступів по телебаченню - 3*.

Для ведення активної інформаційно-пропагандистської роботи при БММТ „Супутник" обкому ЛКСМ України діяла рада наукових консультантів. До її складу входили пропагандисти, позаштатні лектори обкому комсомолу, обласного товариства "Знання", співробітники молодіжної газети „Ленінське плем'я", всього 11 осіб.**.

Проте робота, здійснювана цими структурами, викликала часом зауваження з боку партійних органів, що її контролювали. Так, комісія з виїздів за кордон при Миколаївському обкомі компартії України 1984 року констатувала: „Міськком партії, первинні партійні організації підприємств, колгоспів і радгоспів району незадовільно використовують радянських громадян, які побували в зарубіжних країнах, для проведення пропагандистської і контрпропагандистської роботи."***.

Таким чином, дисертант вважає, що туризм і в середині країни розглядався партійними органами як інформаційно-пропагандистський засіб, що накладало на нього чітко виражений ідеологічний характер. Подібна оцінка туризму відображувала особливості культури гостинності того часу як такої, що

---

* ДАМО – ф.п.7, оп.80, спр.82

** Там само.

*** Там само.

будувалася на стереотипах протиставлення соціалістичного світу зарубіжним країнам як носіям чужого образу життя і цінностей.

У *Висновках* до розділу відзначено, що внутрішній туризм виявився потужним фактором впливу на сферу гостинності області, сприяв її розширенню за рахунок залучення закладів відпочинку, рекреації і закладів культури.

У **Висновках** підсумовано результати дослідження.

1. Аналіз історіографії з досліджуваної проблеми дозволяє стверджувати, що вивчення вітчизняною історичною наукою особливостей становлення і розвитку соціокультурного інституту гостинності в Україні тільки розпочинається. Почасти це можна пояснювати помітною невизначеністю самого поняття, адже актуалізація уваги до гостинності припадає лише на останні роки через масове поширення туризму як відносно нової (або принципово модифікованої) історичної практики, що в контексті дисертаційного дослідження розглядається як діяльність з надання послуг подорожуючим, себто тим, хто тимчасово залишив місце свого постійного проживання з будь-яких причин, за виключенням завойовницьких.

2. В дисертації під поняттям гостинності як соціокультурного інституту розуміється сукупність конституйованих установ та закладів, що здійснюють на професійній основі діяльність з надання послуг людям, які тимчасово залишили місце свого постійного проживання з будь яких причин, за виключенням завойовницьких, у поєднанні з нормами та санкціями, котрі визначають стандарти цієї діяльності, а також правилами поведінки, сформованими в процесі її здійснення, у відповідності з поширеними в суспільстві культурними цінностями. Виходячи з даного визначення дисертантом запропонована структура соціокультурного інституту гостинності: сфера гостинності (сукупність установ і закладів, що здійснюють діяльність з надання послуг гостинності); культура обслуговування в сфері гостинності (норми, правила та санкції щодо їх порушення, які регулюють діяльність в сфері гостинності, забезпечуючи визначений стандарт надання послуг і організаційно-управлінську дисципліну; впорядковують взаємовідносини з приводу надання-отримання послуг гостинності і визначають рольову поведінку); культура гостинності (характеристика конкретно-історичного стану гостинності в просторово-часовому вимірі з точки зору відбитку у ньому загальнокультурних цінностей).

Лише при цьому можна говорити про гостинність як соціокультурний інститут, або ієрархієзовану систему, що формується з матеріальних і нематеріальних складових, основними елементами яких є управлінські, організаційні структури, заклади, що забезпечують надання основних послуг з розміщення, харчування, відпочинку, рекреації; і лише у такому випадку її можна чітко визначити як публічну діяльність, на відміну від приватної („аматорської"), тобто неінституалізованої гостинності.

Сфера гостинності, або матеріальна база і організаційна структура як елементи соціокультурного інституту гостинності, характеризується особливостями формування в різних культурах. Це справедливо не тільки для України в цілому, проте і по відношенню до різних регіонів країни. Має свою специфіку і процес становлення та розвитку сфери гостинності на Миколаївщині.

3. Процес становлення сфери гостинності Миколаївщини розпочався після відкриття порту і міста 1862 року, що зумовило кількісне зростання мережі закладів тимчасового розміщення, (таких як постоялі двори і готелі) і підвищення якісного рівня послуг, які вони надавали. Так, на кінець дореволюційного періоду в м. Миколаєві нараховувалось більше двох десятків готелів. Крім цього, період з останньої третини XIX ст. до початку першої світової війни характеризується невпинним зростанням у Миколаєві кількості закладів, що надавали послуги харчування, їх диференціацією за ціновими категоріями, що дозволяло надавати відповідні послуги споживачам з різними рівнями статку і сприяло розвитку сфери гостинності міста.

4. Після першої світової війни і Жовтневої революції внаслідок тотальної націоналізації і одержавлення економіки ця сфера, як вона до цього склалася на Миколаївщині, занепадає. Тому формування сфери гостинності відбувається фактично заново і не з поновлення готельної мережі, а із створення й розвитку санаторно-курортних установ. Незважаючи на специфіку деяких з них (лікувальні установи), такі заклади як будинки відпочинку і пансіонати можна віднести до сфери гостинності, адже вони приймали приїжджих (гостей) на публічній основі, за певними соціально визначеними нормами і правилами, крім основних (лікувально-оздоровчих) надавали послуги з тимчасового розміщення, харчування, відпочинку, а часто й розваг. Першим будинком відпочинку став будинок у Миколаєві, другим - в Очакові.

Паралельно з цим відбувалося формування організаційної структури українського туризму, яка, на початок 30-х років, складалася з рай- і міськрад УКРТУРЕ, що підпорядковувалися Центральній раді у м.Харкові. Особливість складання цієї структури на Миколаївщині полягала в тому, що вона почала формуватися на периферії сучасної області (Ново-Бузька райрада УКРТУРЕ). В самому ж Миколаєві до 1935 р. туристська робота не здійснювалася, аж доки 28 квітня ц.р. не було утворене оргбюро, проте вже іншої організаційної туристської мережі - Всесоюзного товариства пролетарського туризму та екскурсій, підпорядкованого Центральній Раді ТПТЕ в Москві.

5. Після Великої Вітчизняної війни до організаційної мережі туризму в Миколаївській області додаються нові структури, що виникли завдяки розвитку краєзнавства на території області: екскурсійно-туристська база обласного відділу народної освіти і табори юних туристів, що стали осередками шкільного

туризму, а в подальшому - склали організаційну структуру самодіяльного туризму серед учнівської молоді. Так, 1947 року у Миколаєві відкрито екскурсійно-туристську станцію, що тільки протягом 1948-1949 н.р. допомогла організувати для учнів області поїздки до 18 міст Радянського Союзу. Були створені також літні дитячі табори в Миколаєві, Кореїзі, Парутино.

6. Протягом 50-х років XX ст. туризм в області розвивається як зарубіжний (виїзний) і внутрішній. У зв'язку із закритістю області в'їзний (іноземний) туризм не здійснювався. Розвиток туризму в СРСР у 50-ті роки відбувався в умовах так званої „хрущовської відлиги", що визначило особливості зарубіжного туризму, який до другої половини 1958 року (заснування БММТ „Супутник") в Україні здійснювали лише дві організації: ВАО „Інтурист" і ВЦРПС, а в Миколаївській області, внаслідок її статусу, тільки остання. Цей період у розвитку зарубіжного туризму як в цілому в СРСР, так і в Миколаївській області, характеризується певною амбівалентністю: по-перше, широкою географією країн, які могли відвідувати радянські туристи, по-друге, ліберальними умовами відбору та підготовки туристів до поїздки за кордон, але, по-третє, часто небажанням їхати в турпоїздки за кордон. Після "хрущовської відлиги", з початком реваншу командно-адміністративної системи 1964 року суттєво змінився характер виїзного туризму: посилилася його бюрократизація, були ліквідовані будь-які елементи лібералізму. Зарубіжний туризм набуває вираженої політизації, крайньої заідеологізованості. Це дає підстави вважати, що зарубіжний туризм відобразив трансформацію культури гостинності радянського суспільства: від настороженого ставлення до іноземного світу 50-х, сформованого умовами так званої залізної завіси, до поступової відкритості (перша половина 60-х) і до сприйняття західних країн через призму ідеології змагання (друга половина 60-х – 80-ті).

7.Внутрішній туризм як історична практика, що кардинально вплинула на розвиток сфери гостинності Миколаївщини, набувала справжнього масового характеру з 60-х років, особливо після спільної Постанови ЦК КПРС, Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС від 30 травня 1969 року . Починаючи з цього періоду процес „зустрічного руху" різних елементів сфери гостинності в області прискорюється, адже швидке зростання туристських потоків до області вимагало розміщення туристів, їх харчування, забезпечення відпочинку і розваг.

Розвитку внутрішнього туризму сприяла діяльність бюро подорожей та екскурсій Миколаївщини: Миколаївського, Очаківського, Первомайського, Вознесенського, Новобузького. Бюро розробляли і впроваджували численні маршрути як за межі області, навіть республіки, так і місцеві, міські, заміські та маршрути вихідного дня, а також – за видами транспорту – автобусні,

залізничні, річкові, морські, авіа та турпотяги; активно розвивався масовий самодіяльний туризм.

Разом з тим, збільшення туристських потоків виявило низький рівень культури обслуговування у туристській сфері гостинності Миколаївської області. Часто це не залежало від туристичних організацій, а зумовлювалося застарілим станом самої матеріальної бази туризму – транспортних засобів, засобів відпочинку і рекреації. Внаслідок слабкості власної бази, обласні структури, що здійснювали туристсько-екскурсійну діяльність, змушені були орендувати площі в гуртожитках навчальних закладів, на базах відпочинку, в пансіонатах, відомчих установах і готелях, що перебували в комунальній власності. Лише 1989 року починає приймати туристів перший туристичний готель. Проте на цей момент туризм в області знову зазнає кризи, внаслідок політичних і економічних змін останніх років існування України в складі Радянського Союзу.

8. Таким чином, результати дисертаційного дослідження дозволяють дисертанту запропонувати наступну періодизацію процесу становлення і розвитку соціокультурного інституту гостинності в контексті українського туризму на території Миколаївської області.

Перший, дореволюційний, – з 60-х років XIX ст. до 1917 р. (з моменту відкриття м.Миколаєва до Жовтневої революції) – характеризується формуванням мережі закладів тимчасового розміщення і закладів харчування, зростанням їх кількості і якості послуг, що ними надавалися.

Другий (1919 – перша половина 1941) – від встановлення радянської влади до початку Великої Вітчизняної війни. Цей період характеризується відродженням сфери гостинності на Миколаївщині, але вже на принципово нових засадах: як формування системи закладів відпочинку і рекреації, що відбувається паралельно з процесом становлення організаційної мережі українського туризму.

Третій (травень 1945 – травень 1969) період відродження сфери гостинності і туристської справи після закінчення Великої Вітчизняної війни і подальшого процесу інституалізації гостинності. В області розпочинається створенням у 1947 р. дитячої туристсько-екскурсійної бази обласного відділу народної освіти, яка фактично стає першою структурною одиницею організаційної системи такої складової внутрішнього туризму як учнівський і завершується прийняттям першої спільної постанови ЦК КПРС, Ради Міністрів СРСР, ВЦРПС „Про заходи з подальшого розвитку туризму та еекскурсій в країні", яка знаменує перехід до принципово нового етапу розвитку вітчизняного туризму і соціокультурного інституту гостинності.

Четвертий (друга половина 1969 –1988) – період „зоряного часу" українського туризму як складової радянського туризму, коли туризм на Миколаївщині набув

максимального розвитку. Це період завершення в основному інституалізації гостинності в області в контексті туристичної діяльності.

П'ятий (1989 – 1990) – завершальний період українського туризму як радянського, що характеризується наростанням кризових явищ, в тому числі в діяльності закладів і установ сфери гостинності Миколаївської області, і водночас, складанням інтегрованої системи організації й управління наданням послуг гостинності, конституйованою формою чого стає туристсько-екскурсійне виробниче об'єднання „Миколаївтурист".

Результати дисертації викладено в одноосібних публікаціях автора у фахових виданнях:

Монографія

1. Гарбар Г.А. Розвиток соціокультурного інституту гостинності в українському туризмі 60-80-х рр. XX ст. (на матеріалі Миколаївської області). – Миколаїв: Південнослов'янський інститут, 2007. – 265 с.

Статті

2. Гарбар Г.А. Ідеологічний характер зарубіжного (виїзного) туризму в Миколаївській області: 70-х – першої половини 80-х рр. // Гуманітарний журнал. – 2005. – №4. – С. 68-73.

3. Гарбар Г.А. Розвиток зарубіжного (виїзного) туризму в Миколаївській області кінця 70-х – першої половини 90-х рр. // Питання культурології: Міжвід. зб. наук. статей. – Вип.22. – К.:КНУКіМ, 2006.– С. 13-23.

4. Гарбар Г.А. Сфера гостинності м. Миколаєва в останній третині XIX – на початку XX століття: заклади харчування. // Наукові праці історичного факультету. – Запоріжжя: ЗНУ. – Вип. XX.– 2006. – С. 79-84.

5. Гарбар Г.А. Місцевий туризм у Миколаївській області кінця 70-х-початку 80-х років: його організаційні форми та вплив на розвиток туристської інфраструктури. // Науковий часопис: НПУ ім. Драгоманова.- Серія УІ "Історичні науки". – Вип.4. – 2006. – С. 22-31.

6. Гарбар Г.А. Сфера гостинності в Миколаївській області другої половини 60-х – 70-х років: заклади відпочинку та рекреації. // Борисфен. - Дніпропетровськ. – 2007. – №3 (189). – С. 8-9

7. Гарбар Г.А. Сфера гостинності в Миколаївській області 70-х - початку 80-х років: послуги закладів розміщення і харчування туристів. // Борисфен. – Дніпропетровськ. – 2007. – №5(191). – С. 28-31.

8. Гарбар Г.А. Розвиток масового самодіяльного туризму Миколаївської області другої пол. 60-х - поч. 80-х рр. XX століття та його вплив на розвиток туристської інфраструктури. // Науковий вісник. – Одеса:ОДЕУ. – 2007. – №5(42). – С. 129-139.

9. Гарбар Г.А. Туристсько-екскурсійна система Миколаївщини в 70-ті – на початку 80–х років XX століття. // Українознавство. – К., 2007. – №3. – 0,5 д.а.

10.Гарбар Г.А. Інформаційно-рекламна, пропагандистська і методична робота в туризмі Миколаївщині 70-х - поч. 80-х рр.XX століття. // Науковий вісник. – Одеса:ОДЕУ. – 2007. – №6(43). – с.120-130.

11.Гарбар Г.А. Культура гостинності на матеріалі внутрішнього туризму Миколаївської області 70-х-початку 80-х рр. XX століття. // Наукові записки: ВДПУ ім. М.Коцюбинського. – Серія "Історія". – Вінниця. – 2007. – №12. – 0,5 д.а.

12.Гарбар Г.А. Заклади розміщення м. Миколаєва як складова інституту гостинності (кінець XIX – початок XX століття). // Гілея: Зб. наук. статей. – К. - Вип.7. – 2007. – С.235-241.

13.Гарбар Г.А. Заклади культури Миколаївської області як складова сфери гостинності в контексті розвитку туризму першої половини 80-х рр. XX ст. // Література та культура Полісся. – Ніжин. – Вип.35. – 2007. – С.222-231.

14.Гарбар Г.А. Зарубіжний туризм Миколаївської області в контексті радянського туризму кінця 70-х – першої половини 80-х рр. // Наукові записки: Зб. наукових статей НПУ ім. М.П. Драгоманова. – К.,2007. – №65. – С.221-228.

15.Гарбар Г.А. Історіографія розвитку сфери гостинності і туризму на Миколаївщині. // Зб.наукових праць ХДПУ ім. Г.С.Сковороди. – Харків. – Вип.27. – 2007. – С.197-204.

16.Гарбар Г.А. Культура гостинності на матеріалі зарубіжного туризму з Миколаївської області кінця 70-х- початку 80-х рр. XX століття. // Грані: ДДУ. – Дніпропетровськ – 2007. – №2(52). – С. 30-34.

17.Гарбар Г.А.Розвиток шкільного туризму в Миколаївській області кінця 40-початку 50–х років та його вплив на туристську інфраструктуру. // Грані: ДДУ. – Дніпропетровськ. – 2007. – №3(53). – С. 30-34.

18.Гарбар Г.А. Інститут гостинності як об'єкт історичного дослідження. // Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв. – 2007. – №2. – С.112-118.

19.Гарбар Г.А. Розвиток туристично-екскурсійної системи як складової сфери гостинності Миколаївської області у першій половині 80-х років XX століття. // Південний архів: Херсонський державний університет. – Херсон. – Вип. 24. – 2007. – С. 177-183.

20.Гарбар Г.А. Особливості формування сфери гостинності в Миколаївській області у міжвоєнний період. // Борисфен. – Дніпропетровськ. – 2007. – №4(190). – С. 28-30.

21.Гарбар Г.А. Історія гостинності і туризму на українських землях як навчальний курс: методологія розробки. // Література та культура Полісся. – Ніжин. – Вип.36. – 2007. – С.3-13.

22. Гарбар Г.А.Сфера гостинності в Миколаївській області першої половини 80-х років: послуги закладів розміщення і харчування туристів. // Гілея: Зб. наук. статей. – К. – Вип.8. – 2007. – 0,5 д.а.

23. Гарбар Г.А. Готелі дореволюційного Миколаєва.//Історичні і політологічні дослідження . – Донецьк. – №3/4 (33/34) – 2007. – С.125-129.

Тези доповідей на наукових конференціях

24.Гарбар Г.А. Міжрегіональна взаємодія в контексті здійснення внутрішнього туризму на Україні у другій половині XX століття (на матеріалі Миколаївської області) //Стосунки Сходу та Заходу України: суб'єкти, інтереси, цінності: Збірник наукових праць до II-ї Міжнародної науково-практичній конференції . – Луганськ: Знання, 2007. – С.315-328.

АНОТАЦІЯ

Гарбар Г.А. Становлення і розвиток соціокультурного інституту гостинності в українському туризмі: остання третина XIX ст. – 1990 р. (на матеріалі Миколаївської області). – Рукопис.

Дисертація на здобуття вченого ступеня доктора історичних наук по спеціальності 17.00.01 – теорія і історія культури. – Київський національний університет культури і мистецтв, Київ, 2007.

Дисертація є першим комплексним дослідженням особливостей становлення і розвитку соціокультурного інституту гостинності в контексті українського туризму, здійснене на матеріалі Миколаївської області. У роботі визначено поняття соціокультурного інституту гостинності, виявлено його відмінності від гостинності як соціального явища, розкрито співвідношення гостинності і туризму як відносно нового виду історичної практики, визначено поняття сфери гостинності і культури гостинності.

Спираючись на розроблений понятійний апарат, дисертант розглянула передісторію формування сфери гостинності на Миколаївщині в дорадянський період, виявила специфіку відродження цієї сфери у міжвоєнний період, дослідила процес інституалізації гостинності у повоєнні роки, період хрущовської „відлиги", період укріплення командно-адміністративної системи Радянського Союзу, визначивши особливості розвитку соціокультурного інституту гостинності в кожний з цих періодів.

На основі здійсненого дослідження в дисертації запропоновано періодизацію процесу інституалізації гостинності в контексті історичної практики туризму в Миколаївської області.

Дослідження проведене на основі широкої джерельної бази, що включає архівні документи Державного архіву Миколаївської області, а також друковані

матеріали. Переважну більшість архівних матеріалів вперше введено в науковий обіг.

Ключові слова: гостинність, соціокультурний інститут, соціокультурний інститут гостинності, сфера гостинності, культура гостинності, туризм, міжнародний туризм, зарубіжний (виїзний) туризм, внутрішній туризм, культура обслуговування в сфері гостинності.

АННОТАЦИЯ

Гарбар Г.А. Становление и развитие социокультурного института гостеприимства в украинском туризме: последняя треть XIX ст. - 1990 г. (на материале Николаевской области). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора исторических наук по специальности 17.00.01 – теория и история культуры. – Киевский национальный университет культуры и искусств, Киев, 2007.

Диссертация является первым комплексным исследованием особенностей становлення и развития социкультурного института гостеприимства в контексте украинского туризма, виполненым на материале Николаевской области. Определены понятия социокультрного института гостеприимства, виявлены его отличия от гостеприимства как социального явления, раскрыто соотношение гостеприимства и туризма как относительно нового вида исторической практики, опередлено понятие сферы гостеприимства и культуры гостеприимства.

На основе разработаного понятийного аппарата в дисертации раскрыта предыстория формирования сферы гостеприимства в досоветский период на Николаевщине, виявлена специфика возрождения этой сферы в межвоенный период, исследован процес институализации гостеприимства в послевоенные годы, годы т.зв. „хрущевской оттепели", период укрепления командно-административной системы Советского Союза; выявлены особенности развития социокультурного института гостеприимства в каждый из этих периодов.

Предложена периодизация процесса институализации гостеприимства в контексте исторической практики туризма на территории Николаевской области.

Первый (60-е гг. XIX ст. – 1917) – период после окрытия Николаевского морского порта и города Николаева до Октябрьской революции; характеризуется формированием учреждений, предоставлявших услуги временного проживання (заезжие дома, постоялые дворы, гостинницы), увеличением их числа и улучшения качества предоставляемiх ними услуг.

Другой (март 1919 – п.п.1941) – период, начинающийся установлением советской власти в Херсонской губернии, в состав которой на тот момент входила основная часть территорий современной Николаевской области, до начала Великой Отечественной войны. Характеризуется возрождением сферы

гостеприимства Николаевщины, но на принципиально новых основаниях: как формирование системы учреждений отдыха и рекреации параллельно с процессом формирования организационной структуры украинского туризма.

Третий (май 1945 г. - май 1969) – период после окончания Великой Отечественной войны до принятия первого совместного Постановления ЦК КПСС, Совета Министров СССР, ВЦСПС „О мерах по дальнейшему развитию туризма и экскурсий в стране". Период дальнейшего развертывания процесса институализации гостеприимства, протекающего в контексте развития украинского туризма как составной части советского. Точкой отсчета является создание детской туристско-экскурсионной базы, фактически ставшей первой единицей организационной структуры такой составной внутреннего туризма в области как школьный (ученический) туризм.

Четвертый (вторая половина 1969 –1988) – период так называемого „звездного часа" украинского туризма как составной части туризма советского, период максимального расцвета туризма Николаевской области, когда в целом завершается конституирование системы учреждений сферы гостеприимства в области.

Пятый (1989–1990) – завершающий период существования украинского туризма как составной части советского, характеризующийся нарастанием кризисных явлений, в том числе в деятельности учреждений и организаций сферы гостеприимства Николаевской области в условиях интегрированной системы организации и управления предоставлением туристских услуг, что олицетворяет создание Туристско-экскурсионного производственного объединения „Николаевтурист".

Исследование осуществлено на широкой источниковедческой базе, состоящей из архивных документов Государственного архива Николаевской области, а также опубликованых документов: периодических изданий и адрес-календарей дореволюционного Николаева. Большинство архивных материалов впервые введено дисертантом в научный оборот.

Ключевые слова: гостеприимство, социокультурный институт, социокультурный институт гостеприимства, сфера гостеприимства, культура гостеприимства, туризм, международный туризм, зарубежный (выездной) туризм, внутренний туризм, культура обслуживания в туризме.

ANNOTATION

Garbar G.A. Becoming and development of sociocultural institution of hospitality in Ukrainian tourism: the last third of the XIX century – 1990 (on the material of Mykolayiv region). - Manuscript.

The thesis is for obtaining a scientific degree "Doctor of History" on specialty 17.00.01-"Theory and history of culture".- Kyiv National University of Culture and Arts, Kyiv, 2007.

The thesis presents the first complex characteristic feature analysis of sociocultural institution of hospitality becoming and development in the context of Ukrainian tourism, which is carried out on the material of Mykolayiv region. In the process of investigation the notion "sociocultural institution of hospitality" has been determined; the difference of the latter from hospitality as social phenomenon and hospitality - tourism correlations are revealed as relatively new type of historical practice. The notions "sphere of hospitality" and "culture of hospitality" have been also defined.

Following the developed concept apparatus, the prehistory of sphere of hospitality forming in pre-Soviet period in Mykolayiv region was considered by the author of the thesis; the peculiarity of its revival during the period between the wars is revealed; the process of the hospitality institution becoming during a post-war period, the period of the so-called «Khrushchev's thaw», the period of command-administrative system of the Soviet Union strengthening is researched; the features of sociocultural institution of hospitality development during each of these periods are discovered.

On the basis of this research the periodization of the hospitality institution becoming process in the context of historical practice of tourism in Mykolayiv region is suggested.

The research is conducted on the basis of wide source study basis, which consists of the archived documents of the State Archives of Mykolayiv region, and also published documents: the periodical press and address-calendars. The overwhelming majority of the archive materials are introduced into the scientific use for first time by the author of the thesis.

Keywords: hospitality, sociocultural institution of hospitality, sphere of hospitality, culture of hospitality, tourism, international tourism, foreign (departure) tourism, local tourism, culture of service in tourism.

Підп. до друку 07.05.2007. Формат 60x84 $^{1}/_{16}$. Папір др. апарат.
Друк офсетний. Облік.-вид. арк. 2,0. Зам. 70. Тираж 100

Державна академія керівних кадрів культури і мистецтв
01015, Київ, вул. Січневого повстання, 21